

Znalost z pohledu sémiotiky a hermeneutiky, a orientace znalostního managementu.

PhDr. Danica Slouková CSc.

Úvodem připomenutí závěrů předchozí části¹

V této stati bychom rádi postoupili od charakteristiky *informace* k pojetí *znalosti*, při kterém budeme zprvu aplikovat podobný postup jako v části předchozí. Znamená to, že nás bude v první řadě zajímat *subjekt*, lépe řečeno to, co jsme schopni v případě subjektu pojmut jako stálé, to znamená, že nás bude zajímat *invariantní sémiotická role subjektu*. Poté naše úvahy rozšíříme o další část, kdy se zaměříme i na *problematiku intersubjektivitu* znalostí, na *znalost zvěcnělou* a na obrát v chápání *znalostního managementu* v souvislosti s *kybernetikou 2. řádu*.

Připomeňme, že *informaci* vnímáme jako **ve dvojím ohledu potenciální univerzálii (strukturu)**, a to jednak **schopnou aktu in-formace** (vtištění do látky, resp. přetištění ze systému do systému) a za druhé zároveň takovou, **již je subjekt schopen transformovat, neboli interpretovat její význam, znovu jej vyjadřovat a vyjádřené zpětně identifikovat s míněným**. V živých i neživých systémech, zvláště tam, kde nechceme mluvit o interpretaci subjektem, se zpravidla v obdobném smyslu hovoří o *emergenci* nové informace v systému na základě předchozí in-formace (vtištění), přičemž namísto *významů* lze také obecněji vzato uvažovat o *responzi* systému (případně o tzv. *totální responzi* ve smyslu obecné sémantiky²), namísto interpretace a identifikace pak o transformaci výchozí struktury (informace) ve strukturu (informaci) jinou.

V komunikativní situaci vysílá mluvčí sdělení, často obsahující *zvěcnělou informaci*, realizovanou v médiu. Je určena recipientovi jako „výzva k spolubytí“³. Recipient je *in-formován*, tzn. že na základě percepce a interpretace transformuje informaci, včleňuje ji do svých dosavadních zkušeností a dává jí takto případně i nové vyjádření v novém výrazu. Spjatost informace s významovou interpretací (rekonstrukcí významu) umožňuje její sémiotické uchopení, tzn. že informaci v tomto případě chápeme jako *znak* (v peirceovském smyslu), ev. „*protoznak*“.

Jádrum předchozí stati byla právě aplikace peirceovského mechanismu *interpretantu*, prostřednictvím něhož lze intersubjektivně pojmově uchopit subjektivní stránku, spočívající v tom, že pouze subjekt je schopen *zpětné identifikace* nově vyjádřeného s tím, co „měl či má na mysli“ je-li nucen interpretovat nové podněty (tj. peirceovsky řečeno je schopen zpětné

---

¹ Tato stať navazuje na publikovanou práci : Slouková, D. *Souhrnná charakteristika informace a sémiotická role subjektu* E-LOGOS, odborný elektronický časopis VŠE 2003, <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/epistemology/slouk 1-03.pdf>

² Obecná sémantika (General semantics) - hnutí a dnes již víceméně asimilovaný proud filosofie jazyka v období 30. až 60. let 20. století (Korzybski, Chase, Hayakawa, Rapoport, Somerville). Jazyk byl považován za rozhodujícího organizátora světa totálních odezev (responzí).

³ pojetí informace jako „výzvy ke spolubytí“ navrhuje v návaznosti na Patočkovu fenomenologii: Růžička, M. *Informace a dobro*. Ježek, Praha 1993

identifikace s *bezprostředním objektem*, neboli *objektem v určitém ohledu, aspektu či úloze*, posléze proměněným v mentálním aktu, který je součástí interpretantu, v *dynamické interpretans*⁴).

Roli subjektivity spatřujeme jako neopominutelnou, a přitom nenahraditelnou behaviorálními ontickými popisy, i když vnímáme, že tam, kde nemáme prokazatelně co činit s lidským subjektem, je náš jazyk pro potřeby vyjádření příliš hrubý. Řešení je dvojí: promítnout koncept subjektivity do entit, kde subjektivitu běžně nepředpokládáme („proto-subjekty“⁵), nebo naopak uplatnit behaviorální termín *emergence* tak, že do něj zahrneme i lidskou subjektivitu. Trváme však na tom, že subjektivita a její vnitřní významový (intenční, sémantický a pragmatický) a smyslový (tj. na smysl a osmyslnění života, světa i vlastní existence orientovaný) rozměr, nemá zmizet jenom proto, že se nám zdá, že nemáme potřebné nástroje či pojmy k jejich uchopení, nebo že se nám zdá, že behaviorální (ontické) uchopení, které degraduje subjekt jen na specifický druh objektu, odpovídá více vědeckým úzům.

Tolik stručné shrnutí některých důležitých bodů předcházející části, v níž jsme se pokusili použít základní peirceovský pojmový aparát k postižení onoho intersubjektivně společného, co jsme tímto způsobem schopni ze subjektivity postihnout. Jde o určitou společnou vnitřní strukturu mechanismu peirceovského *interpretantu* jako jádra *sémioze ad infinitum*⁶. Nyní přistoupíme podobným způsobem k pojetí *znalosti*.

I. Znalost jako parametr interpretantu (znalost faneronická)

Znalostní situace a znalostní akt

Znalost je mobilizována a projeví se jako znalost teprve v určité situaci, kterou bychom mohli nazvat *znalostní situací*. Projevem znalosti ve znalostní situaci je nějaký akt, nazvěme jej *znalostním aktem*. Teprve tímto aktem se znalost legitimuje jako *znalost*.

Znalostní situace je obecně vzato charakterizována nějakou problémovou situací, která staví před subjekt otázku po svém vyřešení. Připomeňme i tu skutečnost, že každou otázku lze (např. z logického hlediska) chápat jako příkaz k provedení úkonů, vedoucích k odpovědi (řešení). Takovéto převedení otázky na příkaz poukazuje na cosi, co se odehrává v mysli subjektu. V peirceovské terminologii jde o faneronické pochody, mající podobu *sémioze ad infinitum*, kde ústředním článkem je peirceovsky chápané *interpretans*. Aplikaci konceptu interpretantu jsme již názorně předvedli v předchozí části, kdy jsme se zabývali informací. Ve znalostní situaci to bude zjednodušeně vyjádřeno vypadat následujícím způsobem.

Otázka (ev. příkaz) je znakem, který ve své konkrétní unikátní podobě nabývá podobu tokenu⁷ (danosti). Může a nemusí být vyslovena. Vyjděme z toho, že je v mysli právě nyní

⁴ „bezprostřední objekt“ je podle Peirce objekt tak, jak ho znak samotný reprezentuje, tedy objekt v určitém ohledu, aspektu, úloze, k nimž se vztahuje *sémioze* (analogický fregeovskému smyslu), zatímco „dynamické interpretans“ je podle Peirce účinek skutečně vyvolaný znakem v mysli; ke všem Peircovým termínům viz např. Palek, B. *Sémiotika*. Karolinum, Praha 1997 a dále Slouková, D. *Slovníček k filosofii jazyka*: <http://nb.vse.cz/~sloukova/FIL416/slovnicek>

⁵ odborný seminář cyklu Scientia interdisciplinaria, Katedra systémové analýzy VŠE, 14.11.2002, Prof.Dr. Wolfgang Hofkirchner: *K některým otázkám sjednocující teorie informace*

⁶ „*sémioze ad infinitum*“ – podle Peirce je znakem cokoliv, co vztahuje něco jiného (*interpretans*) k nějakému objektu, k němuž se samo vztahuje tímž způsobem, přičemž *interpretans* se stává postupně znakem, a to se opakuje *ad infinitum*. Každá další interpretace přináší nová vyjádření nových interpretantů do nových reprezentamin, tím dochází k rozrůstání obsahu mysli (*faneronu*), rozrůstání celkového konceptu a sémantického pole. Viz Slouková, D. *Slovníček k filosofii jazyka*: <http://nb.vse.cz/~sloukova/FIL416/slovnicek>

⁷ „Token“ je *jednotlivým konkrétním případem (realizací, interpretací či modelem)* „typu“. Peirce jej též nazývá *Sinsignem*. Je to podle něj skutečná existující věc či událost, jednotlivý jev, který se udál jen jednou a jehož totožnost je omezena na to, co se stalo, nebo na jediný objekt či věc, která se nachází na jediném místě v jistém čase, která má funkci znaku. Viz např. in Palek, B. *Sémiotika*. Karolinum, Praha 1997

přítomna. Např. někdo se nás může zeptat, jaká je nejvyšší hora království Kravagai,⁸ (ale takovou otázku si můžeme položit i sami pro sebe).

Uvedeme nyní několik možných odpovědí: 1) „nevím, a nevím, proč bych to měl vědět“; 2) „ano, to vím přesně, na to se mne ptal už můj dědeček, který tam byl králem, ta hora se jmenuje Smig Grue, ale proč se na to ptáte vy, co to má znamenat?“; 3) „to je zajímavá otázka, to mne nikdy nenapadlo, podívám se do literatury“.

Otázka, tedy v našem případě „Jaká je nejvyšší hora království Kravagai“ je pro subjekt znakem, který vyvolá příslušné interpretans. Bezprostředním objektem je zřejmě propoziční obsah „nejvyšší hora království Kravagai“. Subjekt jej transformuje či modifikuje v procesu interpretace tak, že vyjádřením této transformace či modifikace jsou uvedené možné odpovědi. Problémovost situace (otázky) je zachována v problémovosti odpovědi, která může být, přesně v duchu *sémioze ad infinitum*, chápána jako nová otázka. 1) Proč bych to měl dělat? 2) Proč se na to ptáte, co to má znamenat? 3) Mám se podívat do literatury?

Problémovost zde znamená výzvu k (nové) interpretaci (nového) representamina (v tomto případě některé z uvedených odpovědí).

Znak (respektive representamen), vyzývající k interpretaci, je základní náležitostí *sémioze ad infinitum*. Problémovost, zakládající znalostní situaci je jen speciálním případem, při němž dochází k *sémiozi ad infinitum*, případem, kdy je representamen výzvou k interpretaci. Znalostní situaci tak můžeme pochopit jako běžnou situaci realizace sémiotické interpretace, při níž je však zdůrazněna její **problémovost**.

Nějaká znalost či neznalost se při *sémiozi ad infinitum* uplatňuje vždy. **Sémiozi ad infinitum lze vždy chápat jako znalostní situaci, završenou nějakým znalostním aktem.** Jako znalostní situace se znalostním aktem je však zvýrazněna tehdy, jde-li o situaci, při níž je **zvýrazněna její problémovost**. A z druhé strany vzato, jakmile je vnímána (reflektována, vyjádřena) problémovost nějaké situace, tedy vždy, kdy je nastolen problém, je také vnímána role znalosti řešení tohoto problému a zdůrazněno téma *znalosti*.

Kdy tedy můžeme mluvit o *znalosti*, a o *jaké znalosti* můžeme hovořit, vždyť naše úvaha se týká zatím jen *bezprostřední responze (odezvy)*.

1. V prvním uvažovaném případě, tedy odpovím-li posléze: „nevím, a nevím, proč bych to měl vědět“, nám možná nejdříve vytane na mysl něco jako: „ta otázka mne překvapila, chce se po mně něco, co nehodlám teď dělat, nevím to a nehodlám se tím zabývat“. Taková může být první odezva, první výsledek naší interpretace, resp. první *obsah interpretantu*. V takové a podobné úvahu se může transformovat *bezprostřední objekt*, kterým je „nejvyšší hora království Kravagai“. *Vyjádřením* pak může být již uvedená odpověď: „nevím, a nevím, proč bych to měl vědět“. Ale také třeba: „To mne chcete zkoušet?“, nebo: „Ano, to je opravdu zajímavá otázka!“ Jde tu o nějakou *znalost*? Ano, samozřejmě, musíme **znát, jak reagovat**.

Nesporné je, že vždy nějak reagujeme. *Responze* má svou *explicitní část*, vyjádřenou mluvním projevem, a také svou *implicitní část*, jazykovou mluvu přímo nevyjádřenou. Můžeme uvažovat o mentálním dění, a na druhé straně také o neurohumorálních, fyziologických, gestických, mimických a jiných pochodech, které všechny nacházejí nějakou podobu **vyjádření**, jež je navenek patrné a jako znak interpretovatelné. **Explicitní slovní (pojmové) vyjádření, stejně jako veškeré projevy, jež jsou vnímány jako znaky (respektive příznaky), jsou novými representaminy, podléhajícími dalším interpretacím a dalším sémiozím.**

V peirceovském modelu *sémioze ad infinitum* je znalost vázána na *interpretans*. Jde o určitou charakteristiku faneronu, mající vliv na to, o jaké konkrétní *interpretans* v té které konkrétní situaci půjde. V našem příkladu se jedná o znalost toho, zda a jak v dané konkrétní

⁸ uváděný příklad je obdobný tomu, který jsme použili ve stati: Slouková, D. *Otázka - myšlení - interpretace*, in *Otázka a odpověď*, Syrovátka Jiří - SCHOLÉ FILOSOFIA, Liberec, 2002 s. 202 - 218. V této stati jsme se věnovali problému ještě bez aplikace peirceovských termínů, avšak závěry, ke kterým jsme dospěli jsou použitelné i pro nynější úvahu.

situaci odpovědět, jak reagovat, co udělat. Nazvěme tuto znalost **znalostí typu „co a jak“**. Chyběla-li by taková znalost, resp. nacházela-li by se taková znalost na nízké úrovni sociální a osobnostní kultivovanosti, mohli bychom pozorovat zmatečné chování, živelnou zmatečnou responzi. Máme-li však „vypěstovanou“ příslušnou znalost, reagujeme nějakým způsobem, který je **vyjádřením (representaminem)** tohoto typu znalosti. Již zde nás může napadnout, že znalost typu „co a jak“ lze chápat jako nejobecnější rámec, pod který můžeme subsumovat všechny ostatní typy. Druhým momentem, který si zároveň uvědomujeme, je to, že *znalost* je výsledkem složitých procesů *kultivování* („pěstování“). K tomu se ještě vrátíme.

Znalost sama není uvažovaným vyjádřením, je tím, co je předchází. Je **dispozicí** k nějakému vyjádření, k nějakému projevu. **Znalost je parametrem interpretantu.**

Znalost typu „co a jak“ je přítomna vždy, v každé znalostní situaci, při každém znalostním aktu. Má nepochybně nějaký vrozený základ (odpovídající tomu, co jsme nazvali nízkou úrovní kultivovanosti takové znalosti), a tento základ dále slouží jako výchozí, pro následnou neustálou kultivaci v sociálním (diskursivním⁹) styku.

2. Přejděme nyní k druhé modelové odpovědi na položenou otázku („ano, to vím přesně, na to se mne ptal už můj dědeček, který tam byl králem, ta hora se jmenuje Smig Grue, ale proč se na to ptáte vy, co to má znamenat“). Vyplývá z ní, že „víme“, jak se jmenuje ona nejvyšší hora. Takový typ znalosti můžeme nazvat **znalostí typu „vím, že“**. Najdeme-li takovou znalost někde například v písemné formě, tedy jako *zvěcnělou*, hovoříme zpravidla o takto zvěcněném „poznatku“, tento aspekt však zatím ponecháme stranou a vrátíme se k němu později.

„Nosíme-li“ odpověď „v hlavě“ (faneronu), nejspíš budeme v tomto případě hovořit o „vědomosti“. *Vědomost* je jedním z typů znalosti. **Znalost, kterou můžeme označit jako vědomost je dispozicí reagovat (odpovědět) na problém (otázku) způsobem, jehož vyjádření odpovídá svým propozičním obsahem nějakému intersubjektivně sdílitelnému poznatku (většinou pak také nějak zvěcnělému).** I v tomto případě platí, že vědomost, resp. znalost typu „vím, že“ je v první řadě parametrem interpretantu. Je tím, co předchází vyjádření v novém representaminu. Je potenciálně vyjádřitelnou a zvěcnitelnou dispozicí.

V případě vyjádření novým representaminem, případně zvěcnění (zaznamenání v nějakém médiu), podléhá pak jakémusi následnému „informačnímu trhu a kultivaci“, soupeří ve veřejném prostoru s jinými informacemi a poznatky o „sociální uznání“, podléhá „ověřování“ atd. K tomuto problému a k vyjasnění vztahu pojmů *znalost* a *informace*, zejména v kontextu zvěcnění se rovněž dostaneme později.

Znalost typu „co a jak“ je ostatně jako všechny typy znalostí, o kterých zde uvažujeme, subjektivní a její vyjádření v intersubjektivní podobě může provést buď subjekt sám, nebo často badatel speciálně zaměřený právě na tento typ znalosti. Zde se již ze znalosti typu „co a jak“ stává znalost typu „vím, že“ (vím, že on reaguje tak a tak). Takové znalosti přísluší oborům, jakými jsou například psychologie, sociální psychologie a pod. O reflexi a vědecké reflexi budeme však hovořit samostatně. Zatím se stále pohybujeme v rovině *bezprostřední responze*.

Znalost typu „vím, že“ je takovou dispozicí, která si činí nárok být intersubjektivně *univerzální*, a směrem k této intersubjektivní univerzalitě je také v sociálním styku kultivována. Jako taková je vnímána i při reflexi, a jako taková je také většinou subjektem přijímána. Víra (belief) v tento typ znalosti je nejvyšší, subjekt předpokládá její pravdivost a snaží se ji obhájit. Pravdivou znalost se snaží kultivovat jejím „zpřesňováním“, které se děje opět prostřednictvím sociálního styku jako pochod typu *sémioze ad infinitum*. Taková znalost je základem filosofického realismu a strategie korespondence¹⁰.

V peirceovských termínech řečeno, jde o *úplný interpretans*. Peirce jej charakterizoval jako účinek, který by byl v mysli znakem vyvolán za dostatečně dlouhého utváření myšlenky.

⁹ viz Harré, R., Gillet, G.R. *Diskurz a myseľ. Úvod do diskurzívnej psychológie*. Iris, Bratislava 2001

¹⁰ Kolář, P. *Pravda a fakt*. Filosofía, nakl. FÚ AV ČR Praha 2002

Předpokládal tedy, že sémioze ad infinitum směřuje k pravdivým vyjádřením vědeckého typu jako ke své limitě, na které se tato „kultivace“ ustálí.¹¹

3. Zbývá ještě třetí typová odpověď, a sice: „to je zajímavá otázka, to mne nikdy nenapadlo, podívám se do literatury“. I zde musíme v první řadě mobilizovat to, co máme již jako obsah faneronu uloženo v paměti. Často však zjišťujeme, že to nestačí. Zároveň musíme také vědět, jak nabýt dostatečné jistoty pro odpověď, tedy *jak* danou situaci vyřešit (například nahlédnutím do literatury, a jaké). Tento typ znalosti můžeme označit jako **znalost typu „vím, jak“**.

Uvedme si ve stručnosti ještě další příklad. Chceme se někam rychle přemístit, někdo před nás postaví kolo a pokyne nám. První typ znalosti jsme nazvali „co a jak“. Jde o to vědět, jak v dané situaci reagovat, zda přijmout nabídku, zda poděkovat atd. Uvedli jsme, že zde převládají dovednosti sociálního styku. Druhý typ „vím, že“ obsahuje v tomto případě například triviální znalost toho, že kolo je rychlejší než pěší chůze. Ale také „vím, že umím/neumím na kole jezdit“, doprovázenou odhadem, zda zvládnu či nezvládnu jízdu na kole, kalkulací zda se za daných konkrétních podmínek vyplatí či nevyplatí nabídku přijmout atd. Znalost „vím, že“ může být počátkem řetězce úvah, při nichž se jistota znalosti postupně může měnit na nejistotu a znalost přechází v přesvědčení či domněnku (belief). Znalost typu „vím, že“ je ve znalostní situaci podkladem pro znalostní akt, v němž hraje roli *rozhodnutí* na základě *aktu vůle*. Třetí typ znalosti, „vím jak“ je v tomto případě *tacitní*, tzn. neexplikovatelný, resp. ne v celé šíři explikovatelný, a především se bez tohoto vyjádření při znalostním aktu obejdeme. Vyjádření není pro něj nezbytné. Víme, jak se jezdí na kole, umíme jezdit na kole, můžeme proto sednout na kolo a jet. Vyjádření toho, jak se jezdí na kole zde nehraje roli, nemá na danou responzi vliv. Neumíme-li jezdit na kole, a přečetli-li bychom si to z nějaké příručky, úplnou znalost bychom stejně nenabyli. Naopak, umíme-li jezdit na kole, je doprovodné vyjádření toho „co máme dělat“ často nadbytečné, spíše může sloužit jako upozornění na nějaké detaily, na kterých si případný instruuující zakládá,¹² nebo případně pro další soustředěnou kultivaci.

Nulová úroveň rozumění - responze

Vše, co jsme dosud uvedli, představuje zatím jakousi „nulovou úroveň“ rozumění. Nemusíme rozumět tomu, proč reagujeme daným způsobem, prostě tak reagujeme. Dané znalosti máme či nemáme a znalostní situaci nějakým způsobem procházíme.

Disponujeme uvedenými třemi typy znalostí, tj. 1) „co a jak“, 2) „vím, že“, 3) „vím jak“. Můžeme si představit, že jsou v mysli, resp. v paměti uloženy. Jako takto uložené, jsou *znalostmi potenciálními*, projeví se teprve ve *znalostní situaci znalostním aktem*. Jelikož nejsou jakožto potenciální zatím *vyjádřeny*, můžeme je označit také jako *implicitní*. Avšak jen zvláštní typ znalosti, jehož vyjádření není pro responzi nezbytné a naopak pouze jeho vyjádření je v responzi nedostatečné pro úspěšné zvládnutí problému, můžeme označit jako *tacitní*, skryté.

Prvním vyjádřením těchto potenciálních znalostí není, jak jsme již uvedli, vyjádření slovní, definitivní či charakterizační, ale *vyjádření znalostním aktem*, jehož pouze jednou složkou může být nějaký slovní projev, tedy jazykové chování. Tím se však toto vyjádření

¹¹ podobně jako jsou chápány pojmy v TIL (transparentní intenzionální logice): pojmy jsou „před“ významem, mimo čas a prostor, pojmy netvoříme, pouze některé procedury objevujeme a odhalujeme. Viz Duží, M., Snášel, V., *Teorie pojmů a inteligentní ontologie*, in sborník Svátek, V(ed.) *Znalosti 2003*, Fakulta elektrotechniky a informatiky VŠB - Technická univerzita Ostrava, únor 2003, s.222-231

¹² viz Polanyi, M. *Personal Knowledge: Toward a Postcritical Philosophy*, Harper Torchbooks, New York 1962, dále viz Demjančuk, N. *Filosofie a vědecké myšlení*, vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, Dobrá Voda 2002, s.173-187; Vaněk, J. *Koncepce nezjevného poznání Michaela Polanyiho*, in Pavlík, J.(ed.) *Filosofické základy metodologie ekonomických věd II*. VŠE v Praze, fakulta informatiky a statistiky, Praha 2003, s.147-164

nevyčerpává, obsahuje i další složky, jež jsou vyjádřeny zatím jinak než slovně, tedy *ostenzivně*¹³.

Z hlediska peirceovské terminologie vypadá situace následovně. Znakové *interpretans* představuje *dispozici faneronu*, tedy i to, co je uloženo v paměti, potenciální *implicitní znalosti* zmíněných tří typů, a zároveň i mechanismus transformace bezprostředního objektu, zastoupeného representaminem (vehikulem, projeveným znakem), do modifikovaného objektu, který je vyjádřen novým representaminem (vehikulem) a je zpětně identifikován s modifikovaným objektem, za vzniku nové informace. **Znalost je parametrem interpretantu.** Je-li třeba ji vyjádřit jako *informaci explicitní*, kterou lze zvěcnit (reifikovat - uložit, předávat atd.), pak je třeba uvažovat o *znalosti* v první řadě jako o *takové dispozici, která vede k provedení právě takové responze, jež je vhodná jako responze na daný typ problému (otázky, příkazu) a to v dané unikátní situaci.*

Při zvěcnění znalosti tak musí dojít k dvojí typizaci. Vedle typizace problému i k typizaci situací. Avšak tato „typizace“ je zároveň kategorizací, tříděním, subsumováním pod nějaký společný pojem. Utváření propracovaných a vytříbených pojmů je pak opět výsledkem kultivace v sociálním styku, a jejím základem je uvedená *sémioze ad infinitum*. Mohli bychom ji také po vzoru Aristotelově dát do souvislosti s proměnou LOGU na LOGOS APOFANTIKOS¹⁴.

Pro *explicitní zvěcnělou znalost* navrhuje **základní tvar: „Máme-li situaci x, a problém y, a budeme-li sledovat kritéria (ohledy) z, pak budeme očekávat výsledky q“.**

To, co je v obecném tvaru zvěcnělé znalosti charakterizováno jako kriterialita či ohled, je například při charakteristice znalosti při bezprostřední responzi (tedy znalosti projevující se víceméně spontánně ve znalostní situaci znalostním aktem určitého typu) vyjádřeno výrazem „vhodná responze“. Responze může být *vhodná*, sledujeme-li nějaká *kritéria*, např. sociálně založená a sdílená kritéria „slušného chování“. Obecněji lze hovořit o *sociální apercepci*¹⁵, již rozumíme vjemy, představy, projekce či obrazy, osvojené v sociálním styku předchozí percepcí, znalostmi a citem, aktivně ovlivňující percepci sociální situace, zejména vnímání významů sdělení v této situaci, vnímání a předjímání (anticipaci) intencí a úvah partnerů v komunikativní situaci. O kriterialitě pak většinou hovoříme až při následné *reflexi*, ať již osobní či vědecké.

Vhodnost responze je většinou založena na nějakých zvykových pravidlech, kterým se člověk učí během socializace, a která můžeme vidět po hayekovsku i tak, že jsou čímsi „mezi instinktem a rozumem“¹⁶. K tomu, abychom pochopili zvěcnělé znalosti (a zvěcnělé informace a vztah mezi nimi), musíme však od popisu *responze* přejít k popisu její *reflexe*. Teprve v reflexi jde o *rozumění* situaci, dějům, projevům.

První a druhá hermeneutická rovina

Rozuměním se zabývá *hermeneutika*. Rozumění je podle Heideggera výkonem bytí. Jako bytosti jsme tak, že rozumíme sobě a světu, rozumíme vlastnímu bytí. Přitom takové bytí, jemuž může být porozuměno, je (podle Gadamera) řeč. Disponovat řečí znamená mj. užívat jazykových prostředků jako prostředků rozumění. Teoretická diferenciací jazykových

¹³ ve smyslu Osolobého pojmu *ostenze*: *ostenze* (ukazování či ukazování se) věcí, lidí, sebe, epistemické sdílení ukazovaného, sdělování sdílením, ukazováním, viz Osolobě, I., *Ostenze, hra, jazyk. Sémiotické studie*. Host, Brno 2002; ve filosofii kromě tohoto významu známe i „ostenzi“, již se zakládá vztah přiřazení výrazu a nějakého výseku skutečnosti (problematiku „protokolárních vět“ viz mj. in Slouková, D. *Sešity k dějinám filosofie VIII. Filosofie 20. století, 1. část*. VŠE, Praha 2003).

¹⁴ Viz Vlček, M. *K Aristotelovu pojetí LOGU viz E-LOGOS*, odborný elektronický časopis VŠE 2003, // nb.vse.cz/kfil/elogos/history/vlk 2-03.pdf

¹⁵ „apercepce sociální“ viz Slouková, D. *Slovníček k filosofii jazyka*: //nb.vse.cz/~sloukova/FIL416/slovnicek

¹⁶ Název první kapitoly ze studie Hayek, F. A. *Osudová domyšlivost*, SLON, Praha 1995

prostředků zahrnuje jednak jazyk jako *systém* (langue¹⁷), kde lze vysledovat zejména syntagmatické a paradigmatické struktury, „slovník“ (slovní zásobu) a „gramatiku“, a dále pak *mluvu* (parole), v níž se konstituují specifické mluvní útvary, promluvy, texty, diskurzy a diskurzivní žánry, a v jejich rámci pak jednotlivé koncepty, zakládající rozdílné rámce rozumění a rozdílná pojetí. To vše jsou **prostředky rozumění, prisma, jejichž prostřednictvím vždy nějak rozumíme.**

V souvislosti s rozuměním člověku (společnosti) a jeho výtvorům upozornil Giddens¹⁸ na tzv. *dvojí hermeneutiku*. Podle ní například badatel v oblasti sociálních věd nějakým způsobem, na základě svého vědeckého konceptu (teorie), rozumí chování a jednání (včetně jazykového chování a myšlení) pozorovaných subjektů (aktérů). *Rozumí* tedy nějak i jejich *rozumění světu*. Tyto dvě hermeneutické roviny je nutno rozlišovat podle toho, zda uvažujeme o rozumění badatele či o rozumění aktéra. Zároveň však rovněž platí to, že na základě veřejné komunikace „*kloužou*“ či „*spadávají*“ badatelské koncepty, teorie, pojmy, názory i klišé do hermeneutiky pozorovaných (aktérů) a začínají se tak objevovat v částečné a většinou zkomolené podobě i v jejich „slovníku“. Aktérovo chování, jednání, jeho mluva i myšlení začíná být ovlivněno a začíná se proměňovat pod tlakem prostředků rozumění, přicházejících z druhé hermeneutické roviny, přestrukturovává se unikátním způsobem, který je dán rozdílností unikátních skladeb faneronických znalostí a zároveň úrovní komunikace, interindividuálního sdílení (resp. interpretace) společných názorů, dialogického třibení, jakéhosi „volného trhu“ znalostí, kde vítězí momentálně ta, která aktérovi pomáhá zvládat bezprostřední znalostní situace (především na úrovni bezprostředních responzí).

Obdobný „trh“ znalostí funguje ostatně i na vyšší, *druhé hermeneutické rovině*, kde je regulován principy a pravidly vědecké komunity. Výsledky těchto soupeření (soutěžení) se například formou vědeckých publikací fiktivně „zapisují“ do fiktivního fondu, představujícího ucelený systém úplného, pravdivého a správného obrazu světa. Víme však, že takový systém je jen abstrakcí, ve skutečnosti jde o složitou strukturu shluků, která je neustále v pohybu. Mění se jednak spolu s přicházejícími novými poznatky a jednak je neustále přestrukturována s úmyslem odstranit veškeré nekoherence, vypořádat se s různými (rozdílnými) kognitivními rámci apod.

Na *druhé hermeneutické rovině* se objevuje specifický typ *znalosti „vím proč“*. Je spjat s *vědeckým vysvětlením* typu *explanace* na základě vědeckých zákonů či zákonitostí. Odtud může „spadávat“ do první hermeneutické roviny (zejména výukou ve školách). Ostatně **veškeré typy znalostí postupně „spadávají“ z vyšších rovin do nižších**, tedy z roviny vědeckých konceptů do roviny individuálních konceptů či znalostí a jejich vyjádření, a odtud až do roviny bezprostřední responze. Při vysvětlování vztahu unikátní faneronické znalosti (jako parametru interpretantu) a intersubjektivní sdílení znalostí tedy musíme vzít v úvahu i uvedené tři roviny a pohyb mezi nimi.

Klouzání tedy neprobíhá jen z druhé (badatelské) hermeneutické roviny do první (roviny aktérova rozumění sobě), ale i do roviny bezprostřední responze. Vědecké termíny a jejich myšlenkové koncepce ovlivňují nejen sebereflexi subjektu a to, jak o svém seberozumění vypovídá. Ovlivňují zároveň i to, jak se v daných situacích chová, co říká a jak jedná. Přesto většinou mezi uvedenými třemi rovinami (tedy rovinou bezprostřední responze a rovinami dvojí hermeneutiky), zaměříme-li se vždy jen na jednu z nich, nacházíme podstatné rozdíly, které je třeba vzít v úvahu.

¹⁷ Saussure, F.de, *Kurs obecné lingvistiky*, Odeon, Praha 1989

¹⁸ Giddens, A., *New Rules of Sociological Method*, London: Hutchinson 1974, Giddens, A., *Důsledky modernity*, SLON, Praha 1998, str. 22

II. Intersubjektivní znalost a znalost zvěcnělá

Znalost jsme zatím popsali prostřednictvím individuálního znalostního aktu a jeho reflexe. Víme však, že obsah znalosti je interindividuální, intersubjektivní. Intersubjektivní a sociální vlivy však působí v jiné rovině. Působí na to, jak bude vypadat interpretans konkrétně přítomné (naplněné)¹⁹ v konkrétní unikátní individuální situaci po *obsahové* stránce. Působí na utváření obsahu myslí (faneronu) *před* výkonem interpretantu, ale stejně tak i *po něm*.

Subjekt se vyjadřuje vždy v intersubjektivně sdílitelných figurách²⁰ (nebo se o to alespoň pokouší), ať již jazykových či mimojazykových (jedněmi z nich mohou být např. i struktury sémiologické²¹), jimž přisuzujeme nějaké významy (dochází k sémiotizaci figur). Subjektivní a intersubjektivní stránku lze metodicky oddělit. Můžeme například vykreslit znakový mechanismus *sémioze ad infinitum*, který má povahu faneronickou, týká se myslí, a tedy subjektu. Zároveň tím, že tento koncept ukazuje na sémiotickou roli *každého subjektu*, vyjadřuje cosi *intersubjektivně invariantního*, a navíc to vyjadřuje i intersubjektivně sdíleným jazykem. Jiná je však otázka intersubjektivně sdílených obsahů.

V následujícím textu budeme rozlišovat: A) rovinu popisu subjektivních entit, jako příklad vezměme v kognitivní psychologii používané *mentální reprezentace*; B) rovinu popisu intersubjektivních invariantů subjektivních entit, na něž můžeme pohlížet jako na *modely* předchozích reprezentací a jejich naplnění intersubjektivně sdílitelnými obsahy; a dále C) samostatnou rovinu popisu zvěcnělých (reifikovaných) entit (informací, znalostí apod.), představující *artefakty* (ve smyslu lidských výtvorů), v nichž jsou znalosti v určitém tvaru deponovány.

Typy znalostí, jež jsou v těchto třech rovinách popisu v nestejně míře a nestejně propracovanosti popisů zastoupeny jsou: a) znalosti *procedurální*; b) znalosti ve formě *obrazů*; c) znalosti *deklarativní*.

V subjektivní rovině (A) mentálních reprezentací by mělo jít o (a) představy a intuitivní popisy mentálních reprezentací tacitních procedurálních (psychomotorických) znalostí; (b) představy a intuitivní popisy mentálních reprezentací obrazových, včetně různých dynamických obrazových figur; a (c) představy a intuitivní popisy mentálních reprezentací deklarativních znalostí.

V rovině intersubjektivních invariantů (B) by mělo jít o explicitní modely mentálních reprezentací: (a) explikace tacitních znalostí (slovně, obrazově, případně jinými typy modelů); (b) explikace obrazových znalostí (většinou obrazově, resp. znakově-obrazově, tzn. ikonicky); (c) explikace deklarativních znalostí prostřednictvím modelů založených na propozicích a dalších typech od nich odvozených (sítě, scénáře apod.).

V rovině zvěcnění (C) by mělo jít o pohled na artefakty ve funkci komunikačního depozita, které vcházejí do komunikativní situace jako zdroj informace (a tedy i zvěcnělé

¹⁹ Je třeba si povšimnout dvojí intersubjektivnosti. Musíme rozlišovat *formu interpretantu*, která je invariantní, a v tomto smyslu intersubjektivní. Ta vyplývá z peirceovského schématu znaku, resp. sémioze ad infinitum. Jiná je však *intersubjektivita obsahová*, při níž vyvstává otázka, jaký je vztah intersubjektivně sdíleného obsahu ke konkrétnímu, vždy unikátnímu obsahu, zprvu slovně nevyjádřitelnému, poté identifikovanému s vyjádřením prostřednictvím nového representamina

²⁰ V percepci „toku dění“ subjektem (jehož základem je aktivita subjektu, jeho agování, konání, jednání, chování v interakci s prostředím) jde o vyčleňování figur oproti pozadí (termíny z gestalt-psychologie). Tyto figury jsou sémiotizovány (jsou jim přisuzovány významy), klasifikovány (přiřazovány pojmům, jejichž denotáty jsou třídy), chápány jako objektivace (indexicky k něčemu odkazují), jako znaky či symboly. Viz Slouková, D. *Slovníček k filosofii jazyka*: <http://nb.vse.cz/~sloukova/FIL416/slovnicek>

Koncept figurace viz dále Kabele, J. Přerody. *Principy sociálního konstruování*. Karolinum Praha 1998

²¹ Sémiologií rozumíme sémiotiku, založenou na hledání struktur, tj. na strukturální analýze určitého korpusu (souboru vzorků zahrnutých do analýzy). Nalezená invariantní struktura pak představuje „jazykový“ systém, ovšem nikoliv jazyka lingvistického, ale „jazyka“ kulturních či společenských artefaktů (např. módy, automobilismu, filmu, divadla atd.) Podle Saussura má sémiologie být zobecněnou lingvistikou, podle Barthesé však je naopak součástí lingvistiky, neboť zkoumané soubory kulturních artefaktů jsou vždy strukturovány „jako“ řeč.

znalosti). V širokém slova smyslu jde o *text*, zajímat by nás proto měly proměny *kontextů* v prvotní komunikativní situaci (jako zdroj vzniku textu), ve zvěcnělé podobě, a v sekundární komunikativní situaci (při použití textu jako zdroje). Na text přitom můžeme pohlížet jako na určitý záznam promluvy, ovšem s osobitou specifikou. Jde o nový výtvar 1) imitující promluvu (např. zápis slyšeného), 2) zobrazující potenciálně slyšitelné (zpráva, příběh – narativ) nebo 3) imitující systém (encyklopedie, rukověť, slovník).

Zvěcnělé znalosti tacitní či procedurální (a) lze uložit kromě jazykového vyjádření explikace i jinými modely, například typu trenažerů; (b) obrazové znalosti bývají uloženy buď jako obrazové modely včetně dynamických (abstraktní forma) nebo jako exempla; (c) u deklarativních znalostí by nás měly zajímat uložené metainformace, zejména to, do jaké míry umožňují rozvinout interpretace a nadinterpretace²².

Z celé takto nastíněné problematiky však vybíráme na omezené ploše naší stati pouze to, co považujeme za důležité v daném kontextu a zároveň to považujeme i za nějakým způsobem zajímavé.

A. Mentální reprezentace

Znalost je v mysli nějakým způsobem dlouhodoběji uložena. Je obsahem toho, co se v psychologii označuje jako *dlouhodobá paměť*. Chápeme ji však v neustálé proměně, v neustálém dění, přestrukturování, hledání řádu a usouvztažňování jednotlivých reprezentací i celých kontextů. Musíme vzít v úvahu i všechny „hříchy paměti“, zejména zapomínání a zkreslování²³.

Názory na konfiguraci dlouhodobé paměti jsou intenzivně zkoumány (zejména s rozvojem kognitivní vědy), avšak stále ještě se značně liší. Existují proto *různé koncepce* dlouhodobé paměti, jež jsou experimentálně ověřovány²⁴. Připomeňme rozlišení na *epizodickou* a *sémantickou paměť*, které bylo později zpochybněno v souvislosti s třetím typem dlouhodobé paměti, který byl však chápán různě a nejednotně. Dále připomeňme již uvedené rozlišení na *deklarativní* a *procedurální* reprezentaci znalostí v paměti. Zatímco *deklarativní* struktury reprezentací se týkají faktů, které je možno tvrdit, *procedurální* struktury reprezentací jsou naučenými dovednostmi. Podle G.Ryleho²⁵ jde o rozdíl mezi „*vím, že*“ a „*vím jak*“. V našem pojednání chápeme znalost typu „*vím jak*“ širěji, jako zahrnující i explicitní, tedy deklarativní vyjádření onoho „*vím jak*“, zatímco rozdíl mezi deklarativní a procesuální strukturou reprodukce znalosti vyjadřujeme jako rozdíl mezi explicitními znalostmi a znalostmi implicitními, respektive takovými implicitními, které nelze snadno a bezesbytku explicitně vyjádřit, tzn. znalostmi *tacitními*.

Předpokládá se, že *epizodická paměť* umožňuje ukládání a retenci individuálně získaných zážitků a jejich časových vztahů v subjektivně prožívaném čase (autobiografie subjektu). Pokud se v této souvislosti hovoří o poznacích či znalostech, odpovídá to dalšímu typu znalosti, o kterém jsme se dosud nezmínili, a sice „*knowing by acquaintance*“²⁶, „*znalosti z vlastní zkušenosti*“. Tak například o někom můžeme říci, že jej *známe*, neboť jsme se s ním

²² „nadinterpretací“ rozumí Eco mnohonásobné posuny významů u konzumenta, ke kterým dochází v rámci kontextů konzumenta (situace v níž dílo recipuje, jak „vnější okolnosti“, tak „vnitřní kompetence“ např. jeho další znalosti apod., zatímco termín „interpretace“ vyhrazuje oblasti významů, identifikovatelných z textu díla samého, jeho vnitřních kontextů ev. intencí tvůrce; viz Eco, U. Interpretace a nadinterpretace, Bratislava, Archa 1995

²³ Schacter Daniel, L. *Sedm hříchů paměti. Jak si pamatujeme a zapomínáme*. Paseka Praha 2003

Autor uvádí následující „hříchy“ paměti: zapomínání, roztržitost (kam jsem si položil klíče?), paměťový blok (mám to na jazyka u a ne a ne si vzpomenout), sugestibilita, zkreslování a přetrvávání (persistence, opakované obtěžující samovybavování).

²⁴ v dalším připomenutí strukturovanosti dlouhodobé paměti se opíráme zejména o Ruisel, I. *Paměť a osobnost*, VEDA, Bratislava 1988 a dále Sternberg, R. J. *Kognitivní psychologie*, Portál, Praha 2002,

²⁵ Ryle, G. *The Concept of Mind*, London: Hutchinson, podle Sternberg, R. J. *Kognitivní psychologie*, Portál, Praha 2002, s.243

jednou či vícekrát setkali. Ve znalostní situaci však při znalostním aktu využíváme znalosti tohoto typu zprostředkovaně přes znalosti, které mají co do činění s *pamětí sémantickou, systémovou a procedurální*²⁷.

Podstatným rysem těchto druhů dlouhodobé paměti je to, že nejsou strukturovány podle individuálních zážitků (autobiograficky), ale *systémově*. Systém představuje obecně vzato synchronní entitu, tedy entitu (alespoň v určitých abstraktních parametrech) se v čase neproměňující, o níž můžeme uvažovat jako o *abstraktní invariantní struktuře*. Neepizodická paměť má tendenci neustále znovuvytvářet, utvářet, ustanovovat takový na čase nezávislý synchronní systém. Zde je třeba zdůraznit, že jde o nezávislost na čase ve smyslu reprezentace takových entit, které jsou na čase nezávislé. V časově proměnlivé skutečnosti hledáme strukturu, která reprezentuje časově neproměnlivé entity. Avšak tato struktura podléhá epistémickému vývoji, mění se spolu s tím jak *poznáváme*, resp. jak v myslí/v paměti průběžně proměňujeme tuto reprezentaci. Tak i tento systém je neustále v čase proměnlivý (vyvíjející se). Je však možné jej v každém momentě jeho vývoje (v každém časovém řezu) uchopit jako synchronně organizovaný.

Jednou z představ je ta, že jednotlivé zážitky epizodické paměti jsou převáděny na jiné entity (vědění, znalosti), které jsou v neepizodické paměti jiným způsobem (tedy systémově) uspořádávány. Nejedná se přitom o jediný všeobšáhly systém, ale má spíše podobu různě velkých shluků, zárodků koherentních systémů, které se naše mysl snaží propojovat, a tím neustále celou „sít' znalostí přepřadá“.

Abychom si udělali představu o tom, co znamená přeměna zážitků na vědění a systémově uspořádané znalosti, bylo by třeba uchopit základní tvar či tvary entit neepizodické paměti (mentálních reprezentací), a pokusit se zkoumat mechanismus souvislostí ustavování tohoto tvaru. V této oblasti však existují různá pojetí, která mezi sebou vedou polemiky, a proto jakékoliv závěry je nutno chápat jako epistemologicky podmíněné.

Psychologové zkoumali zejména *analogickou a symbolickou*²⁸ (především slovní) reprezentaci. *Analogická* reprezentace přináší všechny reprezentované znaky nějakého *obrazu* (schématu, náčrtu, ikony) jako celek. Kromě vizuálních analogů však existují zřejmě i analogy ostatních smyslových vjemů (např. sluchové, čichové, hmatové apod.). *Symbolická* reprezentace (zejména slovní) přináší informaci v sekvencích a podle arbitrárních pravidel.

V této souvislosti se hovoří o dvojím kódu (hypotéza dvojího kódu, analogického a symbolického). Někteří badatelé však mají za to, že jde v podstatě o jediný kód, symbolický (pojmově-propoziční hypotéza). V tomto druhém případě se má zato, že mentální reprezentace (tzv. „mentálština“) je dána *abstraktní formou propozic*, z níž jsou odvinuta jak symbolická (slovní) vyjádření, tak i *představy*, jež jsou v tomto případě druhotnými, odvozenými *epifenomeny*. *Abstraktní forma propozic* má *reprezentovat významy*, které jsou *podkladem znalostí*. Vybavení si nějaké znalosti z paměti znamená podle této hypotézy v první řadě vybavení si propozice, z níž znovuvytváříme i představy obrazů.

Experimentálně však byla prokázána i existence nezávislých obrazových abstraktních nazíráních a myšlenkových schémat, z nichž některé jsou vrozené, jiné kulturně podmíněné²⁹. Úplné analogické reprezentace se tak spíše skládají z některých abstraktních obrazových schémat, modifikovaných případ od případu dalšími reprezentacemi, včetně propozičních.

²⁶ Russell, B. *Poznanie na základe oboznámenosti a poznanie na základe deskripcie*, in Russell, B. *Analýza poznania*, Kalligram, Bratislava 2003; viz dále „Bertrand Russel, který rozlišoval dva zdroje našich znalostí a spolu s tím i termíny „znalost z popisů“ (knowledge by descriptions) a „znalost z bezprostřední zkušenosti“ (acquaintance).“ Tondl, L. *Znalost, její lidské, společenské a epistemické dimenze*. Filosofie Praha 2002, s.22

²⁷ viz Ruisel, I., *Pamät' a osobnosť*, Veda, Bratislava 1988

²⁸ symbol u Peirce: v jeho trojici: index, ikon, symbol, jde o znak, vztahující se k objektu, jež denotuje díky zákonu, obvykle asociací obecných idejí.

²⁹ Lurija, A.R. *O historickém vývoji poznávacích procesů*, Academia, Praha 1976

Sémantická informace má přitom sklon zkreslovat vybavování zrakových představ co do jejich smyslu³⁰.

Podle hypotézy funkční ekvivalence není vizuální představivost identická se zrakovou percepcí, je s ní však funkčně ekvivalentní³¹. Tato ekvivalence byla prokázána jak v psychologických, tak i neuropsychologických studiích. S mentálními představami manipulujeme ekvivalentně manipulaci s vjemy. K tomu se někdy používá metafory „mentální obrazovky“. Tyto studie svědčí více ve prospěch hypotézy dvou různých druhů kódování.

Vedle mentální reprezentace výroky (propozicemi), obrazy (resp. představami) byly jako další typ popsány *mentální modely*. Jde o struktury znalostí, které si vytváříme za účelem pochopení a vysvětlení svých zkušeností (např. náš mentální model vysvětlující jak létá letadlo ve vzduchu se nemusí opírat o vědecké poznatky). Některé poznatky si však pamatujeme spíše slovně vyjádřenými výroky. Jsou to ty, jejichž slovní vyjádření je méně určité a připouští proto různé alternativní mentální modely. Mentálními modely jsou také *kognitivní mapy*. Při jejich tvorbě využíváme *abstraktní obrazová a procedurální schémata* („kratky“- heuristiky) pravouhlosti, symetrie, rotace, souběžnosti a relativní polohy.

Znovuvytvoření (rekonstrukce) představ z elementárních mentálních entit (propozic, obrazů, obrazových schémat, mentálních modelů a kognitivních map) vede k tomu, že si lze představit jak epizodickou, tak i neepizodickou paměť jako tímto mechanismem rekonstrukce vždy znovuvytvářenou. Pak by se rozdělení na epizodickou a neepizodickou paměť netýkalo základu mentálních interpretací, který může být pro obě týž. Úvahy však vedou ještě dál, k hypotézám společného strukturálního základu mentálních reprezentací tak, že rovněž rozdělení na výroky a představy se pak jeví jako druhotné³².

B. Modely vyjádření mentálních reprezentací

Faktem zůstává, že podobu či tvar entit neepizodické paměti (mentálních reprezentací) dostatečně přesně neznáme. Vše, co jsme uvedli o mentálních reprezentacích se týká spíše intuicí, které nás vedou k přijetí toho kterého modelu těchto reprezentací, doplněných podpůrnými argumenty, jež vycházejí z výsledků experimentálního zkoumání psychologie. Známe však tyto jednotlivé představy a modely, a to nejen modely jejich základních tvarů, analogických intuitivně chápaným mentálním reprezentacím, ale známe i vyšší konfigurace a uspořádání analogů těchto reprezentací do systémů znalostí, na jejichž základě může subjekt ve *znalostní situaci* vytvářet konkrétní *interpretans*.

Předpokládá se přitom, že takto modelované znalosti jsou s to zachytit faneronické procesy, předcházející, doprovázející či následující znalostní akt. Někdy tyto procesy bývají přímo zahrnuty do pojmu *znalost*, hodlá-li autor oproti běžnému uvažování o znalostech encyklopedických či o databázích znalostí zdůraznit dynamickou procesualitu subjektu³³. V našem případě ovšem používáme k uchopení *procesuality* faneronu termíny peirceovské *sémioze ad infinitum* a *znalost* chápeme jako parametr interpretantu, jehož *obsah* je určován předchozími aktivitami subjektu v sociálním prostředí.

Modely představují invariant struktury, vyjadřující mentální reprezentace, a jako takové mají povahu *intersubjektivní formy*. Jejich „naplnění“ konkrétním obsahem však může být různé, individuální. Na základě takové psychologické představy definují například lingvisté

³⁰ viz Sternberg, R. J. *Kognitivní psychologie*, Portál, Praha 2002

³¹ tamtéž s. 256

³² tamtéž s. 281

³³ například Vybíral, Z. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*, Portál, Praha 2003. Součástí *znalosti jako procesu* se u Vybírala stává „aktivita“ (reakce na informaci i na poznatek) do níž je zahrnuto usouvztažňování informací mezi sebou navzájem, vytváření struktury a řádu, usouvztažňování informací k jiným kontextům, anticipování potřebnosti (využití) informace, přepisování významu (ohodnocení informace), hierarchizace jednotlivých komponent znalosti, rozvíjení znalosti doplňováním z paměti, zpřesňování informací a reprezentací, ale i znekvaitňování zapomináním.

pojmem jako to, „co si kdo představí pod daným výrazem“. V moderní logice a v analytické filosofii však šlo o další typ intersubjektivnosti, již je *intersubjektivita obsahová*, a to buď co se týká obsahu *pojmu* (respektive jeho významu) nebo *propozice* (Fregeho myšlenky), která uvažovaný pojem charakterizuje.

Analytická filosofie, která radikálně „odpsychologizovala“ pohled na výrazivem předávané (sdílené) významy a opřela se o struktury formální logiky³⁴, musela nejdříve vyřešit právě otázku *intersubjektivní sdělitelnosti obsahů* předávaných jako pojmy nějakými výrazy, jimž má být stejným způsobem rozuměno, o nichž se tedy má za to, že mají mít stejný význam³⁵. Analytická filosofie se zprvu zaměřila na *propozici* jako na „základní jednotku“ zkoumání, která má odpovídat stavům věcí resp. faktům³⁶ „objektivního“ světa. Propozice má subjekt-predikátový tvar, může tedy sloužit i jako určitý prototyp tvaru vyjádřené znalosti (např. „labuť je bílá“).

Poté vedlo bádání k „promítnutí“ poznatků o propozicích do konceptů pojmů vyjadřujících individua. Pojmy byly definovány prostřednictvím svazků propozic, vyjadřujících jejich obsah, resp. intenzi či fregeovský smysl (svazku deskripcí).

Zároveň docházelo k neustálému „zjemňování“ ohledů k aspektům rozlišujícím dvě dříve „totožné“ entity na entity přece jen v nějakém ohledu, aspektu, v nějaké úloze odlišné (srovnej výše uvedený peirceovský *bezprostřední objekt*). Analytická filosofie se tak zabývala neustálým zjemňováním pohledu na identitní entity a rozlišováním toho, co vystupuje na jedné úrovni jako identické, avšak na další, jemnější úrovni jako rozdílné. To vše se promítlo do vývoje chápání *fregeovského smyslu*, do jeho dalších modifikací a analogů (známý Fregeho příklad ukazuje, že jiný smysl má Večernice jako večerní hvězda, jiný smysl má Jitřenka jako ranní hvězda, přestože jde na jiné rozlišovací úrovni o „tutéž“ planetu Venuši - tedy oba výrazy mají též fregeovský význam, ale odlišný fregeovský smysl). Rozlišení původně identického jako neidentického tkví v upřesnění aspektu, v němž vystupuje tato původní identita jako neidentitní.

Pro modelování neepizodické paměti a tím také pro modelování znalostí je důležité si uvědomit, že to, o čem si představujeme, že je jako *pojmem* uloženo v paměti původně jako identitní entita, může se v různých jiných kontextech, vztazích či případech ukázat jako neidentitní a naopak. Dojde-li k tomu, dochází i k „přebudování“ paměti, „přebudování“ struktury sémantické sítě, respektive systémového shluku koherence. Například teprve objevem planety Venuše a následným vysvětlením, došlo k tomu, že byla „jitřní hvězda“ Jitřenka ztotožněna s „večerní hvězdou“ Večernicí. Na druhé straně byla řada pojmů svými definicemi na poli té či oné vědecké disciplíny „bifurkována“ mezi běžné pojetí (common sense) a pojetí vědecké (srovnej například pojem *síly* v běžném jazyce a v jazyce fyziky).

K takovému „přepřádání“ dochází neustále, při každém dalším případě, při každé další aktivaci pojmů neepizodické paměti, a tyto neustálé *transformace* mají, jak se zdá, dokonce i fyziologický (materiální) podklad. Některé vědecké modely například propojují neurofyziologickou úroveň s představami dynamiky kódovaných myšlenek jako vzorů, které podléhají na poli mozkových struktur darwinovským „bojům“ o přežití³⁷. Jestliže však jsou

³⁴ viz např. Peregrin, J., *Logika ve filosofii, filosofie v logice*, Herrmann a synové, Praha 1992

³⁵ k tomu blíže viz přehled v části Co míníme významem v předchozí stati Slouková, D. *Souhrnná charakteristika informace a sémiotická role subjektu* E-LOGOS, odborný elektronický časopis VŠE 2003, <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/epistemology/slouk-1-03.pdf>

³⁶ viz Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*, OIKOYMENH, Svoboda - Libertas, Praha 1993

³⁷ Mozkové kódy, které mohou podle Calvina reprezentovat i myšlenky (vedle senzoričkových schémat a schémat pohybu) si představuje autor uspořádány v mozkové kůře tak, že kdyby byly viditelné, uviděli bychom „něco jako mozaiku – dynamicky záplatovaný kabát, na kterém „záplaty“ nikdy neodpočívají. Při bližším pohledu se bude zdát, že každá záplata je jako tapetový vzor, který se stále opakuje. Každá část záplaty však bude dynamická, bude to blikající časoprostorový, nikoliv tradiční statický vzor. Hranice mezi sousedními záplatami na kabátě budou někdy stabilní, jindy pohyblivé jako válečná fronta. Někdy z oblasti zcela zmizí jednotkové vzory, trojúhelníková pole už nebudou synchronizovat odpovídající body – a bez protivníků může další

proměny znalostí vázány na individua, pak vyvstává otázka, jakým způsobem myslet interindividuální „platnost“ znalostí (obsahu proposic či pojmů), zda jako *limitu* k níž se poznání objektivně přibližuje (Peirce podobným způsobem charakterizoval „úplný interpretans“), jako platónskou *ideu* dokonalého poznání, jako weberovský *typ*³⁸, kolem nějž oscilují individuální odchylky, nebo jako *exemplární případ*, který je přijatelný pro většinu buď proto, že jde o nějakou *statistickou charakteristiku*, nebo o nějakou *normu*, ať již je její původ a účel jakýkoliv.

Odpověď na danou otázku tkví v tom, jak vůbec chceme intersubjektivitu chápat, a pro jaké účely. Již v první části jsme zmínili Ogdenovu a Richardsovu „zkratku“ od výrazu přímo k referentu (denotátu), zkratku, která se „vyhýbá zdlouhavé cestě“ vedoucí přes myšlenku (pojem). Ogden a Richards před touto „zkratkou“ varovali, avšak „úplná cesta“ beroucí v potaz prostřední člen trojice zavedla lingvisty a psychology k individualismu. „Zkratka“, tedy jednoznačné *lexikální* přiřazení významů výrazům, čili jasnost *sémantických pravidel*, vyhovuje požadavkům vědecké exaktnosti a „předávání informací“, většinou prostřednictvím médií v dnešní akcelerující informační společnosti. Každá „zkratka“ zdá se více vyhovovat ekonomii sdílení znalostí, neboť se má za to, že zvyšuje rychlost přenosu zvěcnělých informací. *Sémantická pravidla* však fungují především v umělých normativních jazycích, které jsou produktem novopozitivistické orientace na „jednotnou vědu“, *lexikální normy* zas fungují především v prostředí kodifikované normativity (např. slovník českého jazyka jako norma pro spisovnou češtinu). Avšak nevyhovují zcela tam, kde přiznáváme váhu zrychlující se proměnlivosti lexika a jeho významů v prostředí prudkého rozvoje znalostí všeho druhu, a nevyhovují beze zbytku ani v modelech běžné komunikace.

Modely běžné komunikace se již analytická filosofie zaobírá od té doby, kdy se začala orientovat na přirozený jazyk a vzala v úvahu další aspekty komunikativní situace, pragmatické a behaviorální³⁹. Také poslední podoby logické sémantiky směřují k plnějšímu uchopení logických invariant sémantických vztahů v diskurzích⁴⁰.

Cesta zkoumání analytické filosofie přirozeného jazyka tak vedla od fregeovského smyslu výrazu přes sofistikovaná bádání o významech výrazů, vět a promluv až například k nadále se rozvíjející transparentní intenzionální logice (TIL), která formalizuje a konceptualizuje dostupnými prostředky dřívější pojetí pojmu a fregeovského smyslu na základě abstraktní logické struktury *konstrukce* a představuje tak jeden z nejsofistikovanějších modelů, jenž může být kandidátem „prototypového tvaru“ znalosti obecně⁴¹. Jde tu o znalost určité entity, chápanou jako naplnění abstraktní logické struktury jejího pojmu. To, že „labuť je bílá“ je tu zahrnuto nějakým sofistikovaným způsobem pod parametry pojmu „labuť“. Pojmy tak bývají nyní v analytické filosofii chápány jako svazky sémantických (deskriptivních) charakteristik (Kripke⁴², Searle, Ziff).

Jak se nám však bude jevit tvar znalosti z pohledu znalostního aktu? Bude nám stačit tvar, který skýtá „pojem“ (např. „labuť“)? Mohl by nám stačit, pokud by byl v nějaké důvěryhodné podobě v oné unikátní znalostní situaci k dispozici i celý „svazek deskripcí“, který daný pojem charakterizuje. To však většinou není, neboť jak víme, opíráme se především o faneronické znalosti, které mají k jakýmkoliv formálně sofistikovaným strukturám daleko. Je to dáno tím, že individuální pojetí pojmu se liší od vědeckého, je často neostré apod. Důležité je si uvědomit, že tomu není tak proto, že „něco nevíme“ nebo „nevíme dostatečně přesně“, a

jednotkový vzor rychle kolonizovat opuštěné území.“ (ze slovenštiny převedla D.S.)

William H. Calvin: *Ako myslí mozog*, Kalligram, Bratislava 2000, s. 162

³⁸ viz Weber, M. *K metodológii sociálnych vied*, Bratislava, Pravda 1983

³⁹ znovu odkazujeme na předchozí část

⁴⁰ koncepce DRT viz např. Peregrin, J. *Úvod do teoretické sémantiky*, Karolinum, Praha 1998

⁴¹ viz např. Duží, M., Snášel, V. *Teorie pojmu a inteligentní ontologie* in sborník Svátek, V(ed.) *Znalosti 2003*, Fakulta elektrotechniky a informatiky VŠB - Technická univerzita Ostrava, únor 2003, s.222-231

⁴² Kripke, S. *Pomenovanie a nevyhnutnosť*, Kalligram, Bratislava 2002, s.42 (svazková teorie pojmu, Ziffova deskripční teorie reference)

že tedy nestačí vzít za základ nějakou encyklopedickou znalost, která představuje výsledek vědeckého bádání. Neostře pojmy, které v běžné komunikaci používáme, nejsou neostře proto, že odmítáme přijmout jejich „ostré“ vědecké alternativy, ale proto, že tyto „ostré“ vědecké alternativy jsme schopni smysluplně používat pouze ve vybraných vědeckých kontextech, v lepším případě na poli nějakého vědeckého odvětví, často však, vzhledem k prohlubující se konceptuální diverzifikaci, jen na poli určitého vymezeného konceptu či textu⁴³.

Pokud nás tedy zajímá intersubjektívni tvar a obsah znalostí s ohledem na prudce se vyvíjející stav poznání a zároveň s ohledem k praktickému využití v *unikátní znalostní situaci*, musíme vycházet z poznatků filosofie *přirozeného jazyka*, neboť i tam, kde použijeme vědecké poznatky vědeckým způsobem, odehrává se komunikace, jíž jsme jako subjekt účastni, především v jazyce přirozeném, už proto, že přirozený jazyk je nejširším a univerzálním *metajazykem*, kterým se můžeme *vyjadřovat* „o“ vědeckých poznacích a konceptech. Jejich použití tvoří „vsuvky“ do použití jazyka přirozeného. Proměna percipované znalosti na znalost faneronickou má co dělat s jazykem přirozeným. Percipovaná znalost vyjádřená vědeckým jazykem se nejdříve musí při faneronické sémiozi jakoby „obalit“ přirozeným jazykem, v němž se také vyjadřujeme, aby mohla být přijata. Ještě jinak řečeno, myslíme v korelátech přirozeného, nikoliv umělého či vědeckého jazyka. Tyto jazyky mohou pouze prostřednictvím ztělesnění některých pojmů, myšlenek či konceptů „klouzat“ z druhé hermeneutické roviny do první, která představuje rozvinutou hermeneutickou reflexi naší responze v přirozeném jazyce.

A nyní už k *tvarům* znalostí. Kognitivní psychologie modeluje *mentální organizaci deklarativní*, ale také *procedurální paměti*, neboli procesy, jejichž prostřednictvím vybíráme a řídíme „hromady nezpracovaných dat“, jichž se nám dostává prostřednictvím našich smyslů, jak je uvádíme do vztahu s tím, co již víme, s našimi vzpomínkami a našimi myšlenkami, a jakým způsobem reorganizujeme své mentální reprezentace. Za základ obsahu *deklarativní* paměti jsou brány *pojmy*, organizované prostřednictvím *kategorií* a *schémat*.

Artikuluje-li základní *typické* vztahy daného pojmu s pojmy jinými, uplatňujeme při tom zejména porovnávání, hledání shod a diferencí, hledání subsumovatelnosti a zkoumání různých, většinou neostrých rozhraní mezi dalšími souvisejícími pojmy, dospíváme k základním *typizačním schématům*. Od představy pojmu, charakterizovaného svazkem deskripcí se dostaneme k podobě *rámce* (frame), který navíc zahrnuje jakékoliv další *typické* asociací přiřaditelné entity (pojmy, vlastnosti, další rámce). Důraz je kladen právě na *typičnost* asociací, která je pro daný faneron unikátní, a kterou je nutno respektovat i při modelování rámců, sloužící k reprezentaci intersubjektívni struktur a jejich obsahů.

Podle *teorie prototypů* jsou kategorie či fuzzy pojmy tvořeny na základě charakteristických znaků, které popisují *typický model kategorie*. Ten pak reprezentuje danou třídu. Vedle prototypů je v některých případech vhodná reprezentace několika *příklady*. Tyto případy odpovídají intersubjektivitě založené na přístupu weberovských typů a charakteristických exemplářů. Ke každému typu či příkladu se váží nějaké znalosti o možné variabilitě.

Modely vyššího řádu organizovanosti se týkají *sémantických sítí*, v nichž jednotlivé pojmy reprezentují „*uzly*“, hierarchicky („*stroměčkovitě*“) uspořádané, doplněné diferencními charakteristikami.

Sémantickým sítím se podobají *schémata*, která už jsou zaměřena na řešení nějaké úlohy. Struktura se větví na základě vztahů *jestliže/pak*. Převedeme-li jednotlivá spojení rámcovaných entit do jazyka logických *inferencí*, získáváme *soubor pravidel typu jestliže/pak*, která můžeme chápat jak synchronně, tak v jisté míře i diachronně (jestliže je pták bílý, má dlouhý zahnutý krk, plave v zimě na Vltavě, děti ho krmí...atd., pak jde /typicky vzato/ o labuť).

⁴³ obdobou může být definování některých pojmů v některých zákonech „pro účely tohoto zákona“

Ještě propracovanější jsou *scénáře*, popisující pořadí událostí ve specifickém kontextu. Vzhledem k tomu, že kontext je formálně předem připraven, jsou méně pružné než schémata, avšak oproti nim umožňují zahrnout více dalších znalostí o okolnostech (zejména o „vystupujících postavách“). Příkladem může být model chování v restauraci, nebo při návštěvě lékaře. Scénáře představují jeden tvarový celek (jejich mentální reprezentace vystupuje jako celistvý tvar – figura), takže dochází k „doplňování“ neznámých míst, podobně jako když prokládáme diskretní údaje v grafu nějakou celistvou křivkou.

Vedle deklarativní paměti je tedy tímto způsobem modelována i paměť procedurální, a existují rovněž modely, které tyto dva druhy paměti integrují v jeden celek. Modely reprezentace procedurální paměti spočívají v tvorbě *pravidel řídicích produkci* (pravidlo jestliže/pak). Integrativní modely reprezentace obsahů *deklarativní a nedeklarativní* paměti (ACT, ACT*) počítají s tzv. *pracovní pamětí*, jako centrálním článkem, v němž se propojují obsahy deklarativní a produkční paměti. V těchto modelech se pracuje s představou šířící se aktivace uzlů a s mechanismem *primingu*, kdy jednotlivé podněty aktivují určité mentální dráhy, které zvyšují vybavování nebo kognitivní zpracování informací. *Sémantický priming* spouští kontext nebo informace, nesoucí významy, *repetitivní priming* spouští předchozí expozice téhož podnětu.

Paralelní zpracovávání informací je zahrnuto v *konekcionistickém* modelu, který je inspirován vývojem výpočetní techniky. Znalost zde reprezentuje uspořádání spojů uzlů. Reprezentace mají povahu procesů nebo dokonce potenciálních procesů. Prohloubením tohoto modelu je představa *modularity*. Podle Fodora⁴⁴ je vědomí uspořádáno v modulech, které jsou víceméně nezávisle činné.

Typem modelu znalostí, o který se lze opřít při modelování využívání znalostí jako parametru interpretantu v unikátní znalostní situaci však jsou obecně vzato *scénáře*, které převádějí pravidla ve *variantní narativ*, využitelný *scénář* pro znalostní situaci, v níž se můžeme v budoucnu ocitnout: „Půjdu-li někdy k Vltavě a děti tam budou krmit plavající bílé ptáky s dlouhými zahnutými krky, budou to labutě“. Scénáře jsou vypracovávány *variantně*, přičemž se předpokládá, že právě variantní propracovanost dává větší šanci na rychlé zvládnutí znalostního aktu, při němž se pak použije již předem připravený model responze. Mohutnost variantní propracovanosti je závislá na mohutnosti kultivace znalostí daného typu, tedy na *znalostní erudici*.

Stupeň kultivace faneronických znalostí spočívá v tom, že znalostně erudovaný „znalec“ (s více kultivovanými znalosti, například odborník v určitém oboru) disponuje již před tím, než se ocitne v uvažované znalostní situaci větší a lepší utříděností schémat, rámců a scénářů⁴⁵, větší mohutností vzájemně propojených shluků koherence a vyšší flexibilní schopností zvyšovat tuto mohutnost unikátním způsobem právě na základě výzvy znalostní situace. Znalostní situace u „znalce“ mobilizuje takové interpretans, které (nevědomě, nebo pak vědomě, reflektovaně) bere v potaz předem připravené responze, opírající se o mohutnější a utříděnější shluky koherencí systémové paměti, nebo je přímo v dané situaci dotváří (znovuvytvoří, přestrukturává), takže pak ústí do „erudovanější“ responze.

Scénáře jsou „skinnerovskými“ resp. „popperovskými“ modely⁴⁶.

Scénáře se opírají o pravidla, jejichž logická podoba, založená na inferencích je výsledkem aplikací vědeckých termínů a procedur logiky, resp. modelování logických struktur, které jsou v nich obsaženy, spolu s dalšími mechanismy, jež nám naopak mohou připadat jako „nelogické“.

⁴⁴ viz např. Nosek, J., *Mysl a tělo v analytické filosofii*, Praha 1997

⁴⁵ viz Thagard, P. *Úvod do kognitivní vědy. Mysl a myšlení*. Portál Praha 2001, s..91

⁴⁶ viz Dennett, D. C. *Druhy myslí. K pochopení vědomí*, Archa, Bratislava 1997 a předchozí stať Slouková, D. *Souhrnná charakteristika informace a sémiotická role subjektu E-LOGOS*, odborný elektronický časopis VŠE 2003, <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/epistemology/slouk 1-03.pdf>

Zkoumáme-li znalost jako individuální akt, musíme vzít v úvahu všechny komponenty, podílející se na celku, jímž je unikátní znalostní situace a unikátní znalostní akt. Tento celek však lze uchopit z různých pohledů konceptuálními nástroji různých vědních disciplín. Nejpropracovanější podobu společných struktur nacházíme v matematice a logice, jimiž jsme schopni postihnout *racionální jádro* intersubjektivních struktur. Na ostatní aspekty situace (např. emoční, komunikativní atd.) pak pohlížíme *odděleně* a *v každé zvlášť* se opět snažíme odhalit *společné intersubjektivní struktury*. Zkoumání intersubjektivní je tak spjato s analytickým pohledem, který svůj předmět zkoumání člení na samostatné komponenty, úseky, roviny, jež jsou předurčeny existencí myšlenkových oborů (vědních disciplín), které se již takovými pohledy zabývají a vnitřním členěním předmětů zájmu těchto oborů (disciplín), mohou však vznikat i pohledy nové.

Kognitivní věda⁴⁷ zkoumá odděleně následující oblasti, přičemž u každé z nich se zabývá možností stanovení intersubjektivních struktur, jež se snaží dovést do podoby aplikací výpočetních přístupů: logiku, pravidla, pojmy (rámce, schémata, scénáře), analogie, představy (vizuální, motorické atd.), sítě.

Pohled, který zastává například sociobiologie je naopak pohledem zkoumajícím celek lidského (sociálního) dění v rámci biologických zákonitostí (zejména evolučního darwinismu).

Tento pohled uvažuje o *epigenetických pravidlech primárních* (všechny automatické procesy zapojené v průběhu zpracování informací, od filtrování a kódování podnětů orgány smyslového vnímání až po vnímání těchto podnětů mozkiem), a o *epigenetických pravidlech sekundárních*, jimiž jsou „pravidelnosti v začleňování velkého počtu informací. Vycházejíce z vybraného zlomku vnímání, paměti a emocionálního zabarvení, vedou sekundární epigenetická pravidla mysl k predisponovaným rozhodnutím pomocí výběru určitých mémů a upřednostněním určitých reakcí před jinými.“⁴⁸ Modelování znalostí jako pravidel by tedy odpovídalo uchopení v podobě takto chápaných epigenetických pravidel. Není bez zajímavosti i to, že se zároveň předpokládá, že znalosti, které přinášejí jednotlivé myšlenkové obory či vědní disciplíny se budou doplňovat, že dojde k jejich vzájemnému „seskočení“ (konsilienci)⁴⁹.

Dalším pohledem, od něhož bychom mohli takové „seskočení“ iniciovat, přispěla opět analytická filosofie. Za diskursivní model tříbení znalostí v komunikativní situaci můžeme považovat model založený na určitém pojetí *normativity a normativní nabídky významů*.

Brandom⁵⁰ hovoří o inferenční a sociální artikulaci. Znamená to, že v komunikativní situaci se vyjadřujeme tak, že prostřednictvím jazyka připisujeme určitý normativní statut tomu, co a jak vyjadřujeme a co tím míníme. Vyřkneme-li například nějakou větu, bereme tím na sebe závazek poskytnout v případě potřeby její opodstatnění, a zároveň tím svému partnerovi (či partnerům) nabízíme oprávnění tuto větu tímto způsobem použít. Podobně však zároveň od partnera (či partnerů) očekáváme, že jeho (jejich) promluva bude artikulována tímto způsobem.

V sociální komunikaci tedy jde o udávání a požadování důvodů. Už sám *pojmem*, a dále jeho aplikace, souzení, a konečně vůbec celé naše konání, naše teoretická i praktická aktivita, mají normativní podobu. Samy pojmy, které při souzení a konání používáme, vytvářejí

⁴⁷ viz Thagard, P. *Úvod do kognitivní vědy. Mysl a myšlení*. Portál Praha 2001

⁴⁸ Wilson Edward, O. *Konsilience. Jednota věděni. O nezbytnosti sjednocení přírodních a humanitních věd*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha 1999. s. 170

„Mémy“, tuto sociobiologiií traktovanou „jednotku kultury“ navrhoval Wilson ztotožnit s „uzlem sémantické paměti a jeho protějšky mozkové činnosti. Složitostní úroveň tohoto uzlu, ať již jím je koncept (nejjednodušší rozeznatelná jednotka), propozice nebo schéma, určuje, jak složitá je myšlenka, chování nebo výtvar, k jehož zachování v kultuře jako celku napomáhá.“ Tamtéž, s. 153

⁴⁹ „konsilienci“ se rozumí vzájemné „seskočení“ závěrů různých vědních disciplín, zejména závěrů přírodních a společenských věd, viz Wilson Edward, O. *Konsilience. Jednota věděni. O nezbytnosti sjednocení přírodních a humanitních věd*. Nakladatelství Lidové noviny. Praha 1999.

⁵⁰ viz Brandom, R. *Rozum, vyjádření a filosofie*, a Peregrin, J. *Robert Brandom a jeho „opus magnum“*, Filosofický časopis, ročník 48, 2000, č.3, s. 419 - 437

pravidla, určující, co lze brát za důvod pro soud nebo čin. Soud je nejmenší jednotkou zkušenosti, za kterou také mluvčí nese odpovědnost.

Tato odpovědnost se projeví připraveností odpovídat na případné námitky udáváním důvodů, vytvářejících *prostor důvodů*, s nímž jsme obeznámeni a v němž se vyznáme. Porozumění pojmu spočívá podle Brandoma ve schopnosti umístit tento *pojmem* prakticky do *sítě inferenčních vztahů* a vědět, co je evidencí pro nebo proti správnosti jeho užití v konkrétním případě.

Vědění (znalost) tedy spočívá v první řadě ve schopnosti určit, co je důvodem čeho, vyznat se v síti důvodů, kterou sami akceptujeme (v níž věříme), a také v síti důvodů, jíž připisujeme partnerovi. Připsat někomu určité vědění či znalost vyjádřenou nějakým výrokiem, znamená připsat mu přesvědčení v tomto výroku vyjadřované, připsat mu schopnost tento výrok odůvodnit a konečně připsat tomuto výroku pravdivost.

Sociální normativita vyjadřování, do níž jsme v sociálním styku (tedy při naší komunikaci i při našem konání a myšlení, které v komunikaci vyjadřujeme) vtažování, znamená, že ctíme, podrobujeme se i využíváme pro své nabídky pojmů a výroků (vyjádřených soudů): normativitu okolností správné aplikace pojmů, normativitu správných důsledků aplikace a normativitu správnosti inferencí z okolností na důsledky. Vyjádřit se (něco si myslet a něco říci a udělat) tedy znamená aplikovat pojmy a zaujmout tak určité vstřícné postavení v prostoru důvodů, vést „tah“ ve „hře na udávání a požadování důvodů“. Vyjadřováním činíme explicitním „jak se věci mají“, „co děláme“ a „jaci jsme“. Uvědomujeme si tak sami sebe jako diskursivní bytosti. Podle Brandoma je tedy intersubjektivita našich znalostí dána tímto mechanismem, který se uplatňuje v komunikativní situaci.

Všechny uvedené představy či modely o tvaru znalostí a jejich intersubjektivitě jsou koncepty, které vyjadřují mínění odborníků, těch, kteří tyto koncepty ctí, používají a nabízejí. Jejich prostřednictvím tito odborníci rozumějí rozumění každého z nás. Všechny tyto koncepty mohou z druhé hermeneutické roviny „spadávat“ do roviny první, tzn. do roviny, v níž jejich prostřednictvím může svému konání i myšlení rozumět kdokoliv z nás. I toto „spadávání“ se uskutečňuje prostřednictvím výše uvedeného brandomovského mechanismu, pokud jej v intencích tohoto mechanismu přijímáme.

Na skutečné responzi se ovšem vedle podobné *znalostní erudice* podílejí různé další *stereotypy*, vypracované jedincem pro různé sociální situace, *emoce*, které podstatným způsobem proměňují skutečnou responzi a často v dané unikátní situaci „přehluší hlas rozumu“⁵¹, *hodnotové dominanty* a *hodnotová orientace* jedincovy osobnosti. Toto vše se nějakým způsobem promítá do obrazu budoucnosti, „budoucnostní časové matrice“, vizí, plánů, strategií a technik, takže znalostní erudici, o níž jsme hovořili, a kterou jsme schopni modelovat jako intersubjektivní strukturu, naplňující se individuálními obsahy, jež jsou ovšem na základě snahy o jejich intersubjektivní sdílení neustále v proměně, představuje často jen jedno „patro“, které se ve znalostní situaci uplatní a podílí se tak na konkrétním znalostním aktu.

Shrňme tedy otázku intersubjektivitě po *obsahové* stránce. **Vezmeme-li za základ jazyk normativní, budeme také operovat s normativními obsahy. Vezmeme-li však za základ jazyk přirozený, pak půjde o to, nakolik jsme schopni z proměnlivosti jeho užívání, jež způsobuje proměnlivost významů, vydělit nějaké logické struktury, synchronní charakteristiky typů, zvyklostí, pravidel či zákonitostí.** Budeme se přitom pohybovat na tenkém ostří oddělovacím pravidla typu zvyklostí (hermeneutický, behaviorální,

⁵¹ viz například Goleman, D. Emoční inteligence, Columbus Praha 1997

Autor označuje stav, kdy dochází k vyrovnané emoční podpoře rozumových procesů jako „proudní“. Vzniká tehdy, kdy určitá aktivita plně zaměstnává všechny schopnosti člověka (s. 96). Emoční poruchy, které narušují tyto rozumové procesy mohou být: rychlá, ale nedbalá reakce; první impuls zcela v moci emoci; symbolická, dětská realita (např. „černobílá“ kategorizace); přenášení minulosti do přítomnosti; emočně zkreslené vnímání (s. 275-280).

pozitivní přístup) a pravidla typu kladených, případně petrifikovaných norem (normativní, logickopozitivistický přístup s perspektivou pravdivé reprezentace).

Intersubjektivita přirozeného jazyka je dána tvorbou významů jako složitým způsobem zprostředkované rekonstrukce významů u komunikativních partnerů, včetně rekonstrukce partnerových rekonstrukcí významů vlastních⁵². Jejím základem je ovšem peirceovské *interpretans*, neboť komunikativní situace, o níž se opírají výsledky bádání analytické filosofie je zároveň z pohledu sémiotické role subjektu opakovanou sémiozí ad infinitum, při níž percipované části promluvy představují percipovaná representamina a nová representamina těchto sémiozí vystupují jako repliky (odpovědi).

Z uvedeného vyplývá možná překvapivý závěr. V obecném slova smyslu *neexistují žádné intersubjektivní znalosti jako takové. Intersubjektivita znalostí je epifenomémem (vedlejším průvodním jevem) utváření individuálních faneronických znalostí prostřednictvím intersubjektivní komunikace, při níž dochází k tvorbě (rekonstrukci) významů uvedenými mechanismy, zohledňujícími komunikaci (dialog), při maximálních ohledech k sociálním apercepším.* Tento pohled však nemůžeme zaměňovat s pohledem na znalosti zvěcnělé, např. výsledky vědeckých výzkumů, publikované ve vědeckých časopisech a po té mediálně exploatované až na úroveň učebnicových poznatků, či hádanek v křížovkách. Bud' je totiž faneronická znalost uváděna do intersubjektivní komunikace a podléhá následné peirceovské sémiozi dalším subjektem, tzn. že je interpretována, nebo je zvěcněna, a tato „věc“ je pak při následné peirceovské sémiozi interpretována. Relativní intersubjektivní stability se dosahuje vždy s ohledem na sociální apercepci, avšak úplná petrifikace „intersubjektivního poznatku“ představuje vždy nutnost i výzvu stát se peirceovským znakem s mechanismem sémioze ad infinitum.

Tolik k intersubjektivitě „obsahů“. *Zabýváme-li se však pouze formou či tvarem znalosti, je nutné jej opět chápat jako obsah znalosti těch disciplín, které se jimi zabývají jako svým předmětem. Právě z tohoto pohledu můžeme říci, že oním společným jsou nějaké struktury či tvary znalostí – propoziční, schématická, rámcová, vyjádřená v pravidlech a scénářích. Tyto struktury jsou pak v unikátních podmínkách znalostní situace naplněny unikátními obsahy, o nichž máme za to, že jsou případy takto a podobně strukturovaných obsahů faneronické paměti. A rovněž platí, že i unikátní obsahy faneronických znalostí jsou utvářeny v sociálním a osobnostním vývoji výše uvedenými mechanismy tak, že do nich mj. „spadávají“ a začleňují se obsahy různých oborů lidské činnosti včetně vědeckých (druhá hermeneutická rovina), zvláště ty obsahy, které byly zvěcněny.*

C. Zvěcnělé znalosti

Dostáváme se k problematice *zvěcnělých znalostí*. Zvěcnělou znalostí rozumíme znalost nikoliv jako obsah mysli, tedy nikoliv znalost faneronickou, ale znalost zaznamenanou na nějakém médiu, přístupnou ve veřejném prostoru, dostupnou pro použití v komunikativní

⁵² „Rekonstrukcí významu“ rozumíme recipientovu tvorbu hypotetické podoby významu produkovaného mluvčím či percipovanou situací, při níž se uplatňují jako součást percepce nebo v návaznosti na ni vedle recepce různé komponenty situace a kontextu, obsahy různých sémantických rámců, koncepce, sociální apercepce, princip vstřícnosti, strategie interpretace významů, rekonstrukce jazykového systému mluvčího, jeho intence apod. Princip vstřícnosti reguluje promluvy. Podle něj máme vždy volit takovou interpretaci, která umožňuje vyložit chování mluvčího jako racionální či připsat mluvčímu maximum pravdivých přesvědčení (Quine). Strategie interpretace významů: Z primárních teorií (významu) vyplývá volba výrazů mluvčího vzhledem k recipientovi a připravenost recipienta interpretovat promluvu daného mluvčího. V průběhu komunikace se však primární teorie významu mění na teorie sekundární, při nichž jak mluvčí, tak recipient rekonstruuji významy výrazů v závislosti na nových informacích a rozumění jako potvrzování hypotéz vyplývajících z průběžných teorií. Úspěch komunikace záleží na stupni sblížení průběžných teorií (volně podle Davidsona).

Dále k této problematice viz např. Kořátko, P. *Význam a komunikace*, Filosofía, Praha 1998

situaci jako „věc“ (pomůcku, nástroj), obsahující (zvěcnělé) informace potřebné či vhodné k použití ve znalostním aktu ve znalostní situaci. Zvěcnělá znalost je tedy druhem zvěcnělé informace, avšak od ostatních zvěcnělých informací se odlišuje tím, že se nachází v tvaru, který je ve znalostní situaci (potenciálně) použitelný.

Zvěcnělá znalost má některá svá specifika. Zatímco nová informace je výsledkem interpretantu a projeví se novým reprezentantem, nová faneronická znalost je výsledkem učení (včetně tzv. „učňovství“ v případě naučení se tacitním znalostem), a projeví se nově strukturovanou responzí ve znalostní situaci, v případě *zvěcnělé znalosti* přisuzujeme zvláštní postavení *znalostem vědeckým*, o kterých se má všeobecně za to, že jsou těmi nejkultivovanějšími. Někdy se jimi normativně poměřují znalosti alternativní. **Kvalita zvěcnělé znalosti však v prvé řadě spočívá v jejím přínosu ve znalostní situaci.**⁵³

Aniž bychom se pouštěli do úvah z oboru filosofie či metodologie vědy, uvedme alespoň stručně, že veškeré vědecké metody a postupy, jako například testování, ověřování, verifikaci, falzifikaci, aplikaci rozhodovacích a hodnotících struktur apod. nelze chápat jako „součást“ znalosti⁵⁴, jestliže jsme znalost vymezili jako parametr interpretantu ve *znalostní situaci při znalostním aktu*.

Vědecké metody jsou více či méně standardizované postupy, které se v té či oné míře uplatňují jako *procedury konání* vědců. Ve faneronu vědce přitom probíhá mnohonásobná sémioze ad infinitum při každém sebemenším kroku jeho konání. Každý tento krok představuje znalostní situaci, v níž je třeba znalostního aktu, každý tento krok má své (většinou nevyjádřené) interpretans, jehož parametrem je jistá znalost. Různé znalosti se tudíž během konání vědeckých procedur uplatňují ve faneronech zúčastněných vědců mnohanásobně. V naší stati se však opíráme o osvětlení jedné „jednotky“ takového znalostního aktu.

Určitá individuální faneronická znalost však může být subjektem zvěcněna v podobě nějakého sdělení, a může tak vstupovat do společenského mechanismu tvorby znalostí, jež mají povahu normativní. Mezi nimi jsou na prvním místě znalosti vědecké. Zde spolu „soupeří“ zvěcnělé znalosti různých kategorií a různého charakteru o uznání, o získání statusu vědeckosti a o legitimizující využití v normativně prezentovaných znalostních aktech.

Jinou otázkou je pak „finalizace“ vědeckých znalostí, neboli využití zvěcnělých vědeckých znalostí ve znalostních aktech⁵⁵. Zvěcnělé znalosti jsou výsledným informačním produktem vědy a výzkumu (neuvažujeme-li ještě dál o finálním produktu, artefaktu, v němž

⁵³ „Z hlediska využití znalosti, jejich aplikace při řešení určité problémové situace je důležitá ta hodnota, kterou lze nazvat informační hodnotou znalosti. Informační hodnota znalostí může být charakterizována jako pragmatická informace. Tato hodnota je vždy koncipována jako relativizovaná informace, tj. jako informační hodnota sdělované zprávy nebo přenášeného sdělení vzhledem k datové a znalostní bázi, kterou disponuje příjemce sdělení, a vzhledem k cílové orientaci řešené problémové situace.“ Tondl, L. *Znalost, její lidské, společenské a epistemické dimenze*. Filosofia Praha 2002, s.37

⁵⁴ takto uvádí vědecké aktivity jako součást znalosti Zbyněk Vybíral ve svém díle *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*, Portál, Praha 2003. Autorovo schéma je následující : znalost = „objektivní“ informace + subjektivní mentální reprezentace o informaci (poznatek) + emoční postoj k informaci + aktivita (reakce na informaci i na poznatek. Pod „aktivitu“ přitom subsumuje *vědecké* aktivity: testování, verifikaci, potvrzení a aplikaci rozhodovacích a hodnotících procedur. Autor kromě toho charakterizuje znalost nejdříve jako proces (s. 130 – 132), poté však postupuje nedůsledně a znalost ztotožňuje s výsledkem tohoto procesu (na s. 141 uzavírají uvedený vzorec „+ přibájené komponenty“). Rovněž nestačí podle nás uvažovat o „emočním postoji k informaci“, což je komponenta, která hraje svou roli při konfrontaci subjektu s informací a při jejím dalším „zpracování“, ale je nutné uvažovat o emoci, která doprovází znalostní situaci, tedy výzvu k mobilizaci znalostního aktu, což mohou být emoce diametrálně odlišné. Zatímco naše pojetí se opírá o moment *znalostní situace* a provedení *znalostního aktu*, Vybíral se snaží nalézt „znalost“ už při styku jedince s podnětem (informací) a zahrnout pod tento pojem následně „zpracování“ v myslí, což činí pojem „znalosti“ zbytečně konfuzním a prakticky méně využitelným.

⁵⁵ Z tohoto úhlu jsou pojaty statě L. Tondla, zejména viz: Tondl, L. *Znalost, její lidské, společenské a epistemické dimenze*. Filosofia Praha 2002

jsou vědecké znalosti rozvinuty do dalších věcných explikátů). Z tohoto důvodu jsou na místě i úvahy o jejich hodnotě a finalizaci.

Pokud se však budeme na tuto problematiku dívat nikoliv z hlediska vědy a jejího poslání, ale z hlediska subjektu, jehož sémiotickou rolí jsme se zabývali, vystupuje *zvěcnělá znalost* ve formě percipovaných *representamin*, které *teprve podléhají interpretaci*, na jejímž konci teprve stojí začlenění výsledku této interpretace, tj. nových representamin do dlouhodobé paměti a tím i uchování pro použití ve znalostní situaci jako následný parametr interpretantu (i sdělení či publikování takové znalosti je další znalostní situací).

Tento řetězec lze v určitém modelovém případě redukovat na případ, kdy znalostní situace vyvolá otázku, jež je jakoby „přímo“ uspokojena odpovědí v podobě „vnější“ zvěcnělé znalosti. Avšak i v tomto případě je to sémiotické interpretans subjektu (faneronu), které rozhoduje o tom, *že, v jaké podobě* a v jaké *míře* je ona „vnější“ zvěcnělá znalost zároveň novým vyjádřením (stává se novým representaminem) a *že, v jaké podobě* a v jaké *míře* je nové znakové representamen (tedy vyjádření „odpovědi“, response znalostního aktu) současně zpětně identifikováno s tím, „co máme na mysli“ jako řešení problému či odpověď na otázku. Z uvedeného vidíme, že k úplné shodě může dojít spíše výjimečně, při výrazném potlačení „vlastního přínosu“ interpretace, např. v situaci plného „bezmyšlenkovitého“ odevzdání se „vnějšímu“ zdroji informací, avšak taková situace musí být předem navozena. Subjekt musí dočasně ztratit svou rozumovou i citovou kontrolu, nebo ji odložit na pozdější reflexi (znovupromyšlení, znovuprožívání).

Jednou z možností, jak v této věci pokročit na vědeckém základě, je například snaha o budování **dílčích „ontologií“**⁵⁶. Bylo by dobré, kdyby se podařilo vzít za základ natolik flexibilní, avšak přesto podstatnou celkovou strukturu, která by tvořila základ (tvar) pro naplňování (včetně doplňování a neustálé přeměny) do konkrétní podoby modelovaných forem i obsahů. V praxi existují různé pokusy, které se liší již v základě, od něhož se celý model odvíjí. Na druhé straně s propracovanými koncepcemi je spojena i jistá flexibilita ke změnám a zapracovávání odlišných pohledů či „objevů“ v příbuzných směrech bádání. Na tomto místě zmiňme jen koncepci J.F.Sowy,⁵⁷ který využívá k budování obecněji pojaté „ontologie“ Aristotelovy, Whiteheadovy i Peircovy kategorie.

Nyní si představme, že by taková „propracovaná ontologie“ byla již k dispozici. Jakým způsobem ji pak využije subjekt v konkrétní znalostní situaci? Potřebujeme totiž takovou znalost, *kteřá vede k provedení právě takové responze, jež je vhodná jako responze na daný typ problému (otázky, příkazu) v dané unikátní situaci*.

Tak při zvěcnění znalosti buď v nějaké „encyklopedii“ nebo v „ontologii“, aby měla vůbec praktický význam, muselo by dojít ještě k další proměně znalostí, k další typizaci; vedle typizací problémů (ta je dostatečně postižena při vyjádření zákonů, zákonitostí či tendencí v jednotlivých vědních oborech) by muselo dojít i k typizaci dosud unikátních (znalostních) situací jednotlivce.

Zvěcnělá znalost, využitelná v unikátní znalostní situaci by měla mít uvedený základní tvar: máme-li situaci x , a problém y , a budeme-li sledovat kritéria z , pak dojdeme při aplikaci

⁵⁶ „V souvislosti s rozvojem databází a zejména pak rozsáhlých bází znalostí uložených v nepřehledných souborech na „webu“ došlo v posledních letech k posunu významu termínu „ontologie“ a k jeho jisté proliferaci, a „ontologie“ v tomto novém slova smyslu znamená zhruba označení pro všechny možné metody získávání znalostí „o tom, co je v datech“ v nejširším slova smyslu. Jelikož jsou tyto metody vždy spojeny s použitím jistého (dotazovacího) jazyka a s problémy spojenými s významem výrazů, pomocí nichž data popisujeme a získáváme, mluví se o tzv. *konceptualizaci* jednotlivých oblastí, neboli o *dílčích metodologiích* a pod.“ Duží, M., Snášel, V. *Teorie pojmu a inteligentní ontologie* in sborník Svátek, V(ed.) *Znalosti 2003*, Fakulta elektrotechniky a informatiky VŠB - Technická univerzita Ostrava, únor 2003, s.222

⁵⁷ Sowa, J.F. *Knowledge Representation: Logical, Philosophical and Computational Foundations*, Brooks/Cole, Pacific Grove C.A. 2000; Sowa, J.F. *Ontology, Metadata, and Semiotics*, <http://users.bestweb.net/~sowa/peice/ontonema.htm>; Sowa, J.F. *Ontology*, <http://www.jfsowa.com/ontology/index.htm>

znalosti („co a jak“, „vím, že“, „vím jak“, „vím proč“) k očekávaným výsledkům *q*. Avšak právě aspekt typizace situací, resp. aspekt použitelnosti zvěcnělých znalostí v konkrétních unikátních znalostních situacích se často ukazuje jako problematický.

Doplňme ještě dvě další poznámky, týkající se uvedeného tvaru. To, co by v takovém základním tvaru zvěcnělé znalosti bylo charakterizováno jako parametr *z*, tedy *kriterialita*, je při charakteristice znalosti při bezprostřední responzi (tedy znalosti projevující se znalostním aktem ve znalostní situaci) vyjádřeno slovem „vhodná“. Responzi můžeme chápat jako *vhodnou*, vyhoví-li určitým kritériím. Tato kritéria či vůdčí hodnoty, můžeme chápat jako kritéria či hodnoty relace alternativnosti.⁵⁸ U subjektu totiž stále předpokládáme jistou orientaci na cíle, a jisté hodnoty, které pro něj činí určité alternativy atraktivnější než jiné.

Druhá poznámka se týká *pravdivosti znalostí*. Tuto otázku ponecháváme stranou, stejně jako problémy, jimiž se zabývá *epistemická logika*, která je schopná pracovat s „odstupňováním“ znalostí ve vztahu k „vírám“⁵⁹. Ze zvoleného úhlu pohledu je totiž jasné, že ve znalostní situaci subjekt vždy skutečně uplatní takovou znalost, o níž věří, že je ta nejvhodnější. Obdobně, vezmeme-li v úvahu intersubjektivně sdílené, případně zvěcnělé znalosti, vycházíme i v tomto případě z toho, že jejich „uživatelé“ jsou při jejich tříbení vedeni vírou získat znalosti co nejvhodnější. Problém je v tom, že se tyto znalosti většinou nenacházejí v „základním tvaru“ (viz výše), ale to ještě neznamena, že by měly být pro účely znalostních aktů klasifikovány podle stupně víry v ně a zkoumána souvislost této víry a jejich pravdivosti. To jsou speciální badatelské problémy, avšak taková zkoumání neberou v úvahu použití znalostí ve znalostních aktech v konkrétních znalostních situacích, snaží se spíše logickými prostředky postihnout míru jejich příspěvku k synchronickému absolutnímu, protože již svým způsobem „dovřenému“ pravdivému obrazu světa (vycházejí tedy z představ kumulacionismu).

Disproporci mezi potřebou disponovat ve znalostní situaci znalostí v základním (tedy prakticky využitelném) tvaru a mezi znalostmi zvěcnělými v encyklopediích a databázích ve více či méně petrifikovaných synchronních tezaurech poznatků s více či méně propracovanými shluky koherence, opět petrifikovanými v určité své ustrnulé podobě, překlenují do jisté míry ideje tzv. kybernetiky II. řádu, na níž se dnes mj. soustředí pohled teoretiků, zabývajících se znalostním managementem.

III. Jak orientovat znalostní management.

Ideální zvěcnělá znalost by měla mít „základní tvar“. Víme však, že tomu tak není, že některé parametry tohoto tvaru chybí. *Data mining* je právě do jisté míry problémem, jak získat data v nějakém požadovaném tvaru (i když je většinou uvažován tvar mnohem jednodušší). Dobývání znalostí v úplném tvaru pak může představovat vyšší stupeň téhož problému, avšak je otázkou, zda jej lze zvládnout tímž základním způsobem, týmiž prostředky.

Základní cesty jsou dvě a zhruba řečeno odpovídají tomu, co se někdy označuje jako *kybernetika prvního a kybernetika druhého řádu*.

Kybernetika 1. řádu (charakterizovaná jako nauka o řízení systémů či jako studia řízení a komunikace v živých organismech a strojích) pracuje se zvěcnělými informacemi, jež se snaží převést do takového tvaru, o němž má za to, že v něm konfigurovaná informace bude ve funkci znalosti nejlépe využitelná. Jelikož zavádí určité petrifikované struktury, v nichž mají být informace uloženy, vyvíjí zároveň normativní tlak na přizpůsobení se těmto strukturám při jejich užití jako poznatků.

⁵⁸ viz Tondl, L., *Znalost a její lidské, společenské a epistemické dimenze*, Filosofia, Praha 2002, s.141-159

⁵⁹ viz např. Jirků, P. *Knowledge, Epistemology and Epistemic Logic*, in sborník Svátek, V(ed.) *Znalosti 2003*, Fakulta elektrotechniky a informatiky VŠB - Technická univerzita Ostrava, únor 2003, s.123-132

Tato cesta může skýtat nebezpečí v potlačení tvůrčí role subjektu, kterou jinak subjekt uplatňuje při rozumění předmětné problematice situací, jež řeší. Namísto toho subjekt spotřebuje svůj intelektuální potenciál více na to, aby se naučil rozumět nikoliv věci samé, ale zprostředkovatelským systémům, které mu informace poskytují, aby zvládal jejich „jazyk“ a jejich „koncepty“. Může se však ukázat, že ani po takovémto zvládnutí nenalezne „odpověď“ na svou „otázku“, neboť zvěcnělé kontexty zvěcnělých informací nemusejí korespondovat s kontexty potřebnými pro řešení skutečných unikátních znalostních situací.

Jinou cestou je tzv. **kybernetika 2. řádu** (vymezená např. jako nauka o abstraktních systémech organizace a samoorganizace - autopoiesis), která již dospěla do stadia zahrnování subjektu do autopoietického systému, k modelům zohledňujícím bootstrapový efekt, Whorfovu smyčku a double-loop učení, neboli k modelům *otevřené anticipace na řízení* (a učení se řídit) těchto systému, jichž jsme jako subjekty součástí (tedy k pojetím tzv. *znalostní ekologie*)⁶⁰.

Je cestou kultivující subjekt nikoliv jen k zvládnutí zvěcnělých kontextů, ale především k *zvládnutí rozumění* předmětné oblasti, o níž se jedná, a to včetně pohledu začlenění sama sebe (subjektu) do této oblasti. Oproti technologickému pojetí se zdůrazňuje pojetí komunikační a sociální, a hovoří se více rovněž o potřebě nových metaznalostí⁶¹.

Prakticky to mj. znamená i to, že **subjekt by měl být kultivován (vzděláván) jednak v tvůrčí interpretaci dostupných informací do „základních tvarů“ znalostí potřebných ve znalostní situaci, ale zároveň i v zapojování se do vytváření (modelování, budování) alternativních znalostních systémů, odpovídajících skutečným potřebám**, včetně možnosti působení na petrifikované zvěcnělé systémy původní, k jejich proměně žádoucím způsobem. Jelikož se při aplikacích jedná prakticky nikoliv o jednotlivce, ale téměř vždy o nějaké týmy (organizací), je tato cesta neodmyslitelná od kultivování v uvedeném smyslu celých takových týmů i jejich širšího okolí.

Lze si představit, že ve skutečnosti se budou paralelně uplatňovat obě tyto cesty. Může přitom docházet k rozsáhlým střetům pojetí, a to v závislosti na uplatňované moci, která buď bude trvat na normativních strukturách, i když nebudou natolik efektivní v konkrétních znalostních situacích, nebo nějakým způsobem umožní jejich zdokonalování participací týmů orientovaných druhým způsobem (tedy hermeneuticky).

Interpretans je ústředním článkem sémiotické role subjektu. Kterákoliv praktická situace, v níž jsme nuceni aktivizovat znalosti, je poznamenána pochody, které se odehrávají v našich myslích, pochody spjatými s interpretantem. Představovat si, že subjekt bude bez dalšího (tedy bez další interpretace, další faneronické sémioze) přijímat „předpřipravené“ a normativně určené kontexty a jeho tvůrčí role bude vynakládána jen na přizpůsobování se jim, je neopodstatněné a utopické.

Má-li mít pro někoho něco též význam, jako to má pro někoho jiného, musí k takovému významu dospět sám, nelze to přikázat, ani nabídnout jako „hotové řešení“. To, že si většinou rozumíme, není dáno tím, že bychom se usnesli na nějakých společných významech (nebo je jen tak přijali), ale že jsme k nim dospěli složitou cestou „práce“ našich jednotlivých (faneronických) myslí. Této „práci“, již jsme se pokusili přiblížit prostřednictvím konceptu peirceovské sémioze ad infinitum, se nelze vyhnout (lze ji pouze v nesvobodných podmínkách zbanalizovat a ztrivializovat).

K zvládnutí „zahlcenosti informacemi“ vede cesta nikoliv jen přizpůsobováním se tomu, co se nám dává, ale současným kladením požadavků, vycházejících z našich vlastních potřeb.

⁶⁰ této problematice byl věnován seminář cyklu Scientia interdisciplinaria s přednáškou prof. Douga Seeleyho (Royal Roads University, Victoria, Canada) „Cybernetics in the Knowledge ecology of 21st Century Organisations“ dne 10. 11. 2003 na VŠE Praha

⁶¹ Rosický, A., *Meta-znalost: pojetí znalosti a jeho praktické důsledky pro (znalostní) management*. In sborník Svátek, V(ed.) *Znalosti 2003*, Fakulta elektrotechniky a informatiky VŠB - Technická univerzita Ostrava, únor 2003, s. 53 - 62.

Nejde jen o to, že existují nějaké nasbírané znalosti a my hledáme, jak je využít⁶². Jde spíše o to, jak dospět ke znalostem, které potřebujeme, a zda není přijatelnější alternativa, při níž sami takové potřebné znalosti v „úplném tvaru“ ve vazbě na rozumění situaci a situovanosti nás samých, spoluvytváříme. Jestliže se hovoří o nových úkolech či nové orientaci managementu znalostí v souvislosti s kvalitativně jinou zaměřeností tzv. „druhé“ (někdy i „třetí“) kybernetiky, jde většinou o problém, jak využít individuální tvůrčí potenciál, v němž hraje prvořadou roli právě *interpretans*, ovšem nikoliv při zvládnání znalostní situace individua, ale potenciálně při zvládnání znalostní situace určitého typu obecně. Je jasné, že zvěcnělá znalost zde hraje neopomenutelnou roli zprostředkování, avšak zároveň toto zprostředkování většinou nelze brát automaticky, neboť jde o celý řetěz souvislostí, na jehož konci může být znalost potřebná pro zvládnutí znalostní situace ve velmi různé kvalitě.

Role individua spočívá v prvé řadě ve výběru (prognóze) znalostních (problémových) situací, v jejich klasifikaci, typologii, v postižení jejich struktur, charakteristik, zákonitostí s nimi spjatých, souhrnně řečeno v *rozumění jim*. Tuto činnost provádí sice individuum, avšak jako společenskou interakci faneronu a dostupných zvěcnělých znalostí a informací. Jde o tvůrčí proces charakteru poznání, především pak jde o *poznávání kompozice znalostních situací a jejich teoretického zvládnání do určité typologie připravených variant znalostních situací*.

K tomu přistupuje výběr sémanticko-pragmatických okruhů, neboli výběr typologie responzí a k nim hledání potřebných vědomostí a znalostí, které je třeba přivést do požadovaného tvaru. Ve znalostním managementu půjde tedy vždy o *doplňování do žádaného tvaru, převádění a upřesňování do takového tvaru*. Jde o prohlubování znalostí o možných znalostních situacích a tedy o možných požadavcích či nárocích na použitelné znalosti, ale i o prohlubování znalostí o použitelných znalostech samých. **Vždy půjde tedy o kultivaci, spočívající ve zvyšování mohutnosti a rozčleněnosti (variantnosti) znalostí v podobě „scénářů“**, tak jak jsme o nich uvažovali.

***

Jak říká Brandom⁶³, **neustále činíme explicitním to, co je implicitní našemu konání, včetně konání naší mysli, tedy i našeho myšlení**. Dochází přitom k převodům z roviny responze a první hermeneutiky (individuálního seberozumění v sebereflexi) do okruhů druhé hermeneutiky, tedy rozumění ve veřejném prostoru, založeném na zásadách vědecké legitimizace.

⁶² Tondl, L., *Znalost a její lidské, společenské a epistemické dimenze*, Filosofia, Praha 2002

⁶³ viz Brandom, R. *Rozum, vyjádření a filosofie*, a Peregrin, J. *Robert Brandom a jeho „opus magnum“*, Filosofický časopis, ročník 48, 2000, č.3, s. 419 - 437